

SZELLEM ÉS ÉLET

s z e r k e s z t i:
BARTÓK GYÖRGY

2

REÖK IVAN: Az élőlények tájékozódása.
BARTÓK GYÖRGY: Faj. Nép. Nemzet.

Elvek — Könyvek — Folyóiratok

SZELLEM ÉS ÉLET

SZERKESZTŐSÉGE: SZEGED, I. FILOZÓFIAI INTÉZET

BARTÓK GYÖRGY KEZÉHEZ BAROSS-UTCA 2.

FELELŐS KIADÓ: BARTÓK GYÖRGY

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DIJ:

EGY ÉVRE 8 P. EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 4 P

FŐBIZOMÁNYOS: STUDIUM-KÖNYVKERESKEDÉS

BUDAPEST, IV., KECSKEMÉTI-U, 8.

E FÜZET MUNKATÁRSA

REÖK IVÁN: Budapest, IV. Ferenc József rkp. 26.

BARTÓK GYÖRGY: Szeged, Deák Ferenc-u. 22.

A CIMLAPOT TERVEZTE BUDAY GYÖRGY

IV. ÉVFOLYAM 1940. 2. SZÁM.

SZEGED. 1940. JUNIUS

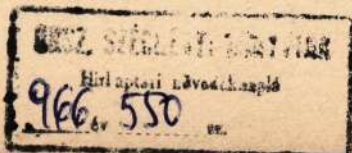
Az élőlények tájékozódása.

Az élőlénynek, ha nem akar nyomorultúl elpusztulni, születése pillanatától fogva tájékozódnia kell környezetében. Emberre, állatra egyformán érvényes törvény ez, végrehajtása azonban anynyira különböző módon történik, hogy ez már magában véve is elegendő lehetne az emberi és állati létezés elvi megkülönböztetésére.

Az az állítás, hogy az ember öntudatosan, az állat viszont ösztönösen tájékozódik, még bonyolultabbá teszi a megoldandó feladatot, mert a környezet, szóval a valóság mivoltának és megismerésének problémája mellé, mint harmadikat: felsorakoztatja a tudásnak, az ismeretek természetének sokat vitatott kérdését is. A tapasztalással megszerzett ismeret, mely az öntudatos tájékozódás előfeltétele posteriorikus, az ösztönös tájékozódás, viszont csak veleszületett, tehát apriorisztikus ismeretek alapján lehetséges.

A természetes környezet megismerése, a benne való tájékozódás magától értetődő ténye már pusztá felemlítésével három komoly és véglegesen még mindig meg nem oldott kérdést szögez a gondolkodó ember mellé. Először: mi a környezet? Ez maga-é a valóság a maga mivoltában, de ha nem, akkor ki hogyan és miért szakítja ki a valóság teljességéből? Másodszor: hogy jön létre és honnan származik a tapasztalati és a veleszületett ismeret? Végül: mi az emberre jellemző öntudatos, az állatra jellemző ösztönös viselkedés és meg lehet-é különböztetni általuk az embert az állattól?

I. Az élőlények természetes környezetét csak úgy ismerhetjük meg, ha saját szempontjainkat feladva, azt kutatjuk, hogy az illető organizmus a valóság mely részeire, illetve jelenségeire reagál és milyen változásokat tud abban előidézni. *Uexküll* (1. jegyzet) behatóan tanulmányozva a kérdést, a valóságnak és az állati organizmusra jellemző felépítési tervnek egybevetésével oldja meg a problémát. Minden élőlény annyit foghat fel a mindenségből, amennyi abból érzékszerveire hat és annyit vehet környezetéből birtokába, amennyire végrehajtott apparátusainak segítségével hatni tud. »Minden egyes állatnak egy saját külön világa van tehát és ez annál jobban különbözik a mienktől, minél távolabb áll az illető állat szervezete a mienktől. A magasabbrendű rovarok olyan világban élnek, mely a mi világunkhoz még némi-

képen hasonlít: a bokrok, fák, vízfelületek az ő világukban is számottevő faktorok. De az alacsonyabbrendű rovaroknál és rákoknál már jelentősen megváltozik a világ képe: a háttér konturjai és színei már teljesen eltűnnek és csupán csak a megvilágított felületek nagysága nyújthat tájékozást nekik... Néhány rákot már úgy látszik, nem is formák, hanem csupán színek vesznek körül...» — Sorozatos vizsgálatok és kísérletek alapján már abban is bizonyosak vagyunk, hogy »...minél egyszerűbb egy organizmus felépítése, annál egyszerűbben néz ki világa is. Az állat külvilágát környezetének csupán csak az a része alkotja, amely az organizmus szubsztanciájára befolyást gyakorolhat, az organizmus felépítésének egyszerűsödésével pedig egyszerűsödik és megkevesbedik ingerelhető szubsztanciája.» (2.)

Mivel a fenti idézetek elismert szaktudós tollából származnak, minden boncolgatás helyett azonnal tényeknek elfogadva, építhetünk rájuk. Következményeiket latolgatva, két dolog tűnik fel: minden élőlény fejlettségi fokának megfelelő világban éli le életét és hogy ebből a szempontból nézve az egyed számára szükségképpen két valóságnak kell léteznie. A »számára létező« és a valóban létező valóságnak. Ez abból is kitűnik, — tovább idézve *Uexküll* szavait, hogy »...míg az állatok külvilága — a megfigyelt organizmusnak megfelelően — megváltozik, addig a tulajdonképpeni környezet lényegében változatlan marad, mivel ez a megfigyelőnek és nem a tanulmányozottnak a világa.» (2.)

Kétségtelen tehát, hogy az élőlény tájékozódása, világmegismerése nem az igazán létező mindenségre vonatkozik, hanem a teljes valóságnak csupán csak arra a parányi kivágására, mely testének felépítettségének megfelelően, hatni képes rá.

Ezeket a köztudomású tényeket még néhány biológiai megállapítással kell kiegészíteni. Először is a felvevő és végrehajtó apparatus nemcsak egymásnak, hanem az élőlény szellemi fejlettségi fokának is megfelel. A magatartástan számos kísérlete bizonyította be, hogy azokat az ingereket, amelyeket az organizmus fel tud fogni, meg is érti, a megértett benyomásokra individuális állásfoglalást alakít ki és állásfoglalásait végrehajtó apparatusainak igénybevételével hajtja végre. Ha most ezt a környezetet adáquat voltával egészítjük ki, kétségtelenné válik az organikus élet vezetettsége és irányitottsága. Mint a kis diáké, aki felfogó képességének megfelelő tankönyveket, kézügyességének megfelelő író és rajzszerkezetet kap és mindenestől egy olyan miliőbe helyeztetik belé, mely testi-lelki kibontakozásának ideálisan megfelel. Könyvtárakat töltenek ma már meg azok a biológiai kísérletek és megfigyelések, melyek az élőlények magatartásának, környezetükbe való beilleszkedésüknek, világmegismerésüknek, szinte minden egyes részletét megvilágítják. A felsorakoztatott tények egyetlen módon magyarázhatók meg: a modern biológiának napjainkban kialakuló organizmikus felfogásával. (3.) Minden élőlény egy

szellemi természetű faktornak és a fizikó-kémiai törvényszerűségekkel jellemezhető anyagi testnek szintézise. Bár majdnem mindegyik kutató más néven nevezi ezt az immanens szellemi faktort, (4.) abban azonban mind megegyeznek, hogy pontosan és határozottan megkülönböztetik az élőlény »én«-jétől, egyéni lelkétől. A vitalista és neovitalista iskola felfogását abban foglalja össze *Driesch*, hogy az immanens faktor primaer, tehát nem tapasztalással megszerzett tudásával, és a fizikai világmindenség anyagait és erőit felhasználni tudó potenciáival és célszerű (finalisztikus-teleologikus) tevékenységével építi fel az élőlény testét és teremti meg individuális lelkét. (5.)

Az immanens faktor célszerű tevékenysége (6.) és primaer tudása (7.) nem teoretikus következtetés, nem elméleti feltevés, hanem nagyszámú kísérlettel beigazolt tény. A kísérleti fejlődés-tan kiegészítette és újabb szempontokból világította meg a kifejlődött organizmusokon végzett véres és vértelen kísérletek tanúságait. Mert amikor a kutatók megváltóztatták az embrionális fejlődés normális feltéleit, nem az élőlény »én«-jét, individuális mivoltát hozták új és a normálistól eltérő viszonyok közzé, hanem az immanens faktort, aki a pete »harmóniás aequipotenciális rendszeréből«, szóval a szerkezet nélküli csiraanyagból építette fel azt az élőlényt, aki csak születése után kezd el individuum lenni!

A petében hiányokat idéztek elő, egyes peterészeket előltek, hogy a következményes kiesési tüneteket vizsgálhassák. Torzfejlődéseket hoztak létre, egyes peterészeket izoláltak, másokat megjelöltek, hogy további kialakulásukat megfigyelhessék. A petén belül egyes peterészeket áthelyeztek, egymással felcserélték, különböző peték részeit cserélték ki egymással, sőt több petét, peterészt, vagy szervtelepet is egybeolvasztottak, hogy a természetes rendszert teljesen felforgatva, az egyes részek kölcsönhatásait s az önszabályozási képességeket és lehetőségeiket megismerhessék és így fogalmat alkossanak az immanens faktor primaer tudásáról és finalisztikus tevékenységéről. (8.)

Az élőlények testének felépítése, érzékszerveik s végrehajtó apparátusaik kialakítása, elemi életfolyamataik (asszimiláció-disszimiláció, reflexek, stb.) fenntartása és lebonyolítása csupán-csak egyes fázisai annak a hatalmas és minden részletében áttekinthetetlen célszerű és tervszerű tevékenységnek, mely az élőlényeknek immanens faktoruk által történő éltetése és eszméltetése. A legjellemzőbb kifejezést erre eddig talán *Driesch* használta, amikor azt mondta: »az a személyfeletti hatalom, aki az életet fenntartja, azt akarja, hogy az élőlények öntudata mind világosabb fokra jusson.« (9.)

Ez a céltudatos tevékenység az, amely a valóság teljességéből kiszakítja a természetes környezetnek elnevezett kis részt és mint az illető organizmus szellemi fejlettségi fokának megfelelő tan-

anyagot tárja az individuum elé. Az egyed csak annyit ismerhet meg a mindenségből, amennyit a felépítési terv szerint felépített érzékszervei felfoghatnak és a valóságnak csupán csak abban a kis részében tevékenykedhet, melyet testének felépítése (v. ö. a dzsungelben élő ragadozót és a néhány vízcseppben megélő protozont) végtagjainak szerkezete stb. kijelölnek. Ezt még azzal kell kiegészítenünk, hogy az érzékszerv és a végrehajtó apparátus »között» van az egyéni lélek és ez a három együtt, egymással képezi az élőlény individuális biológiai egységét. Mert az egyéni lélek szellemi ereje, szóval az önmagára eszmélő »én» eszmélete adáquat a rá háramló feladatokkal és lehetőségekkel. Az élőlény testi-lelki individualitása és a »számára» létező világ, az a csodálatos én-központú mindenség, mely minden organizmus számára külön teremtetik meg és tartatik fenn.

Mindazonáltal az organizmikus élet vezetettsége és irányíthatósága távolról sem merül ki a lelki fejlődésnek pontosan kijelölt és minden egyes fejlődési fokozat számára külön-külön megszabott terv keretei közé illesztettséggel. Mert ha az immanens faktor csupán csak a szellemi kibontakozás lehetővé tevésének és kikényszerítésének szentelne figyelmet: megsokasodnának a veszélyek az egyének felett. Ennek belátása kedvéért gondoljunk csak arra, hogy bár az egyed a »felépítési terv» szerinti világot ismeri meg és magatartását csak a »számára létező» világból fakadó tapasztalatai irányítják, addig rá a valóságban létező világ hat. Azt is mondhatnánk, hogy míg az egyén egy nem létező álmovilág ködképeihez alkalmazkodva akar élni, addig őrá a valóság olyan brutális tényei hatnak, melyről neki még sejtelme sem lehet. Kétségtelen, hogyha nem létezne más, mint az »én» és a fölöle független valóság és az »én» szervi alkatánál fogva a valóságot a maga mivoltában képtelen lenne megismerni (mint ahogy nem is képes) és a maga megteremtette álmovilág szerint élné életét: az elképzelt világkép és valóságos világ összeütközése nem várna soká magára, hogy azután az elpusztult egyéni életet az összeütközés romjai temessék be.

Ha most figyelmen kívül hagyjuk azokat az elméleti megfontolásokat és kísérleti bizonyítékokat, melyek segítségével a modern biológia organizmikus felfogása alakított ki és amellyel az immanens faktor és az »én» egymáshoz való viszonyát tisztázták, ennek az egyetlen ténynek az alapján fel lehet, sőt fel kell venni a minden élőlényben tevékeny, primaer tudással rendelkező szellemi természetű faktort. Mert ha minden élőlény a számára teljesen felfoghatatlan és megismerhetetlen világban élve, olyan képet tud magának alkotni, amely szerint élhet és tájékozódhat és az így kialakított magatartása harmóniában van a valóságos világ hatékony, de számára örökre megismerhetetlen tényeivel, akkor ez csak az által lehetséges, hogy megismerését,

tevékenységét, szóval egész életét egy olyan faktor irányítja, aki a teljes valóságot a maga mivoltában ismeri.

Mindezek belátásával pedig egészen bizonyos, hogy a modern biológia *Kant*-hoz kanyarodik vissza. Mert ő jelentette ki először, hogy az a tény, mely szerint: »... egyetemes természeti törvények apriori ismerhetők meg, önmagától vezet el ahhoz a tételhez, hogy a természet legfőbb törvényhozójának bennünk, (illetve az összes élőlényekben) kell rejlenie s hogy egyetemes törvényeit nem a természetben tapasztalat útján, hanem megfordítva a természetet, egyetemes törvényszerűségét tekintve, csak a tapasztalat lehetőségének érzékiségünkben s értelmünkben rejlő föltételeinkben kell keresnünk.» — Az élőlény azért ismeri meg a »számára létező» valóságot, mert az egész megismerés a szellemi élet »...eredeti törvényein alapszik, ennél fogva eleinte sajátágosnak hangzik ugyan, — emeli ki nyomatékosan *Kant*, — de azért nem kevésbé bizonyos, ha mondom: az értelem (a priori) nem meríti törvényeit a természetből, hanem szabja neki.» (10.)

Minden élőlény önmagában hordozza tehát saját külön világának teremtetőjét és törvényhozóját, aki azt fejlettségi fokának megfelelően az egész mindenségből, a maga mivoltában létező valóságból választotta ki és határolta körül.

II. Második problémánk megoldásához foghatunk hozzá. Bebizonyosodott, hogy minden élőlény kétféle ismeretet hordoz immanens szellemi faktorát és egyéni lelkét együttesen magába záró szellemi mivoltában, amit az egyszerűség kedvéért a következőkben »entelechiának» fogok nevezni. Így kell eljárni, mert a tudás, az ismeret szellemi valóság ugyan, és így a tér dimenzióival, az anyag kategóriáival kifejezhetetlen, de a tájékozódás kedvéért mégis igénybe kell vennünk valamiféle szimbólikus kifejezést.

Szóval az organizmust az anyagi test és a szellemi entelechia szintézisének kell tartanunk. Rögtön le kell szögeznünk azonban, hogy a két komponens nem egyszerű, hanem összetett valóság. A test az élőlény fejlettségi fokának megfelelő felvevő készülékeivel és végrehajtó apparátusaival ugyan az individuum szolgálatában áll, de mégis magába zárja a csíraplazmát, mely több százmillió éves múltat tekint vissza és az egyéni élettől függetlenül az élet folytatólágosságának anyagi szubsztrátumát képezi. Ugyanígy a szellemi komponens is, melyre az entelechia kifejezést alkalmazom. (11.) Ez tartalmazza az egyéni lelket, az individuális élet tartama alatt összegyűjtött ismeretek tárházát a benne önmagára eszmélő »én»-nel és a testet-lelket megteremtő, éltető és eszmél-tető szellemi faktort.

Minden élőlény kétféle: veleszületett és megszerzett tudással »rendelkezik». Ezt a rendelkezést persze nagy körütekintéssel

kell használnunk. Arról van ugyanis szó, hogy az élet fenntartása (metabolizmus, reflexek, stb.) az elemi életfolyamatok és tevékenységek, a sebgyógyulás, stb. minden élőlényben, növényben, emberben és állatban egységes módszerek, azonos elvek és primaer tudás igénybevételével zajlanak le. Az »én» viszont tapasztalati tudására támaszkodva alakítja ki kísérletezés és próbálkozás, a saját kárára való okulás árán (trial and error, *Jenning*) egyéni állásfoglalásait s a rá jellemző individuális magatartást.

Ezek a biológiai és pszichológiai megállapítások ismét régi filozófiai rendszerekhez vezetnek vissza. *Schopenhauer* az ősidők óta (filozófiailag és nem vallásilag!) egységesnek és homogénnek tartott lelket heterogén alkotó elemeire bontotta szét. Nézete szerint az örök és elpusztíthatatlan életprincípium nem a lélek, hanem a lélek magva, »radikálja». Ennek következtében az, amit a közfelfogás léleknek nevez, nem egyszerű, hanem összetett és egy minden élőlényben közös valamiből és a vele kapcsolatos »intellektusból» áll. Ez az intellektus a másodlagos, a »posterius», míg a lélek magva a primaer és az egész organizmus előidézője, szóval »priusa». Ezt a semmi másra vissza nem vezethető elsődleges ősválóságot nevezi »akarat»-nak. Mindazonáltal óvakodnunk kell attól, hogy ezt a fogalmat, ezt a szót köznap i értelmében fogjuk fel. Aki el tud mélyedni a nagy gondolkodó életművében, az hamarosan belátja, hogy ez a kifejezés inkább szimbólum, mint elhatárolt, körülírt és szokványos jelentésű kifejezés. *Burdach* munkájával kapcsolatban maga *Schopenhauer* is kiemeli ezt, kimutatva, hogy az »akarat» és »önszeretet» különböző szavakkal bár, de ugyanazt a valóságot jelenti, mert mi egyéb az önszeretet, mint az élet igénylése, akarása? (12.) Másutt pedig mint »életerőt» emlegeti és az ősrégi fiziológiai szak-kifejezésekkel: a reprodukálóképességgel, irritabilitással és szenzibilitással hozza közös nevezőre.

Az »akaratnak», szóval az immanens faktornak, mint ismeretlennek tanulmányozása *Schopenhauer* szerint is ott eszközölhető a legkiegítőbbben, ahol mint éltető, az elemi és általános életjelenségeket produkálja. A test harmónikus és célszerű felépítésével, valamint tökéletes működtetésével éri el végcélját: az illető élőlény életét. És ebben az öncélú életben: »... semmi haszontalan, semmi felesleges, semmi hiány, semmi célszerűtlen, semmi nyomorúságos és tökéletlen fel nem lelhető, ellenkezőleg, megvan minden, ami szükséges, pontosan annyi, amennyi kell és semmivel sem több. Mert itt egy a mester, egy a mű és egy az anyag. Ezáltal válik minden organizmus befejezett, utólérhetetlenül tökéletes műremekké. Az akarat (az immanens faktor) nem kezdte el a szándékkal, nem ismerte fel azután a célt, nem kereste ki a megfelelő eszközöket, hogy velük dolgozza meg az anyagot, itt az ő akarata közvetlenül egybeesik a céllal és a meg-

valósulással, mincs is szüksége külső segédeszközökre: akarat, cselekvés, siker egy és ugyanazon valóság tehát. Ezért tűnik csodálatosnak minden organizmus és ezért nem hasonlítható semmiféle olyan emberi alkotáshoz, melyet a felismerés pislogó félhomályában eszkábálunk össze.» (13.) A gondolatok megegyeznek és csak a szavak különböznek, tehát, mikor *Driesch*, *Haldane*, *Huzzella*, *Rignano*, *Schaxel*, *Uexkül*: finalizmus, primaer tudás, teleologia, potencia és autonómiáról írnak.

Az »akarat» az éltető és az eszméltető és mindezen tevékenységében szabad és független. Számos példával bizonyítja *Schopenhauer*, hogy nem a test életműködéséből és nem az intellektus tevékenységéből fakad, hanem egészen fordítva, az akarat építi fel és tartja üzemben a testet és hozza létre mint másodlagosat az intellektust (az egyéni lelket). Az akarat (az immanens faktor) ezek szerint a fizikai világmindenség kategóriáival kifejezhetetlen: »elsődleges ősválóság, immateriális és időtlenül örök. Nem fárad ki, nem öregszik, nem tanul, a gyakorlás segélyével nem tökéletesedik, gyereken és aggastyánban változatlanul egy és ugyanaz: az ami. Ő a konstans, a lényeges és ezért az állatban ugyanúgy jelenlévő, mint bennünk és mivel tökéletessége teljesen független az organizáció fejlettségi fokától, minden állatban egy és ugyanaz. Ez magyarázza meg az emberi és állati indulatok és szenvedélyek megegyezését: öröm, bánat, félelem, harag, szeretet, gyűlölet, sóvárgás, irigység stb. azonos mivoltát. Az ember és az állat között lévő óriási különbség ezekszerint kizárólag csak az intellektus (egyéni lélek) különböző fejlettségi fokán alapulhat.»

Egy és ugyanazon entelechia tartalmazza tehát az egyén tapasztalati tudással rendelkező, próbálkozásokkal fejlődő, állásfoglalásról-állásfoglalásra haladó lelkét és a primaer tudás és potenciákkal rendelkező »világszellemet». Az egyéni léleknek ehhez való viszonyát szerzőnk valami beburkolás, ráborulás félenek képzele, mert az »individuáció» által előidézett »isolatoról» ír.

Hogy *Schopenhauer* felfedezése valóban korszakalkotó és hogy a pszichológiai kutatásnak új irányt hivatott jelölni, az talán legelőször *Perty* állatpszichológiai munkáiból tűnik ki. Ő az állatok lelki életét tanulmányozva, már élesen és határozottan megkülönbözteti ennek öntudatlan és öntudatos részét. Az öntudatlan szerinte minden élőlényben egy és ugyanaz, tökéletes és az egész organizmust — bizonyára mint éltető — elárasztja. A lélek öntudatos része már egyéni különbségeket mutat, különböző fejlettségű, valamiképen az agyhoz kapcsolt és annak differenciáltságával arányos fejlettségű. Eppen ezért — *Perty* szerint — »lélek» alatt ezt kellene értenünk és azokat a lényeket, melyeknek nincs más eszméletük, mint a »világszellemé», öntudatlannak kellene tartanunk. Ennek megfelelően az összes élőlényeket, az egész állat- és növényvilágot ezekről, az u. n. őslényektől származtatja le és

észrevehetetlen fokozatossággal bontakoztatja ki a fejlődés folyamán az egyéni lelket. Ez egyébként — szerinte is — *Aristoteles* gondolatának felelevenítése: az egész állatvilágon végig vonul az egyéni lélek nyoma, hogy a maga teljességében az embernél bontakozzon ki. Az állat az embertől abban különbözne tehát, — ugyanúgy, mint a gyermek a felnőttől, — hogy »kevesebb a lelke». (14.) Szóval a fejlődés nem egyéb, mint az immanens principium által megteremtett és fenntartott eszmélésnek az individuális tapasztalás és állásfoglalásokkal való gazdagodása.

Hartmann a lélek »magvának» fogalmi meghatározásánál, a tapasztalati tények figyelembe vételével arra a meggyőződésre jutott, hogy mivel az akaratból nem származhatik az értelem, ennek »eszes akaratnak» kell lennie és így rendszere Schopenhauer gondolata mellett méltányolja *Schelling* és *Hegel* rendszerét is. Megmarad nála tehát az eredeti felosztás, de teljesen megváltozik a két alapelem fogalmi meghatározása. *Schopenhauer* »akarata» és »önkéntényle» szemben *Hartmann* rendszerében, a »tudattalan» és a »tudatos» áll. Egy-máshoz való viszonyuk azonban nem változik s az egyik megmarad az elsődlegesnek a »priusnak», s a második továbbra is a következményes a »posterius», — szóval az előidézett és fenntartott.

Az élőlénynek lelke két részből: a tudattalanból és a tudatosból áll tehát és a tudattalan, mint elsődleges és tovább semmi másra vissza nem vezethető ősválóság, kettős tevékenységet végez: mint éltető létrehozza és fenntartja az életet, mint eszméltető létrehozza és fenntartja a tudatot. Ennek megfelelően *Hartmann* életműve és rendszere is két fő részre oszlik, és az éltetéssel kapcsolatban az élet problémájának taglalásából, az eszméltetéssel kapcsolatban a »tudattalan» elvének induktív bizonyításából áll. (15.)

Mindezeket belátva, az elé a meglepő kérdés elé kerülünk, hogy ha a lelki életet és biológiai folyamatokat ily jól magyarázó elmélet áll rendelkezésünkre, miért nem egyetemesen elfogadott az? Miért kell pszichológusoknak és a rokonszakmák egyéb szaktudósainak minden magyarázattól és elmélettől tartózkodni, ha mellőzni akarják a XIX. század mechanisztikus irányának hamis és elévült metafizikáját? Kétségtelen, hogy ezért kizárólag csak a Schopenhauer és Hartmann gondolatrendszerének hiányai és fogyatkozásai tehetők felelőssé. Ezeket kutatva természetesen nem érdekelhet itt bennünket filozófiai és metafizikai megálapozottságuk, hanem kizárólag a tapasztalati tényekkel való kapcsolatuk, vagyis röviden annyit érnek a szemünkben, amennyi jelenséget ellentmondás nélkül meg lehet magyarázni velük. A felsorakoztatott idézetekből minden további magyaráztatás nélkül kitűnik, hogy kielégítően megérthető segítségükkel az egyetemes és az egyéni élet minden jelensége, legyenek azok biológiai, vagy pszichológiai természetűek, de teljesen megmagyarázhatatlanok a

fajra vonatkozik. Szóval, ha az élőlényeknek úgy teste, mint lelke (entellechiája) csupán csak kettős rétegzettségű lenne, akkor kielégítene bennünket az »akarat» és az »önkény», illetve a »tudattalan» és a »tudatos» szimbólikus szembeállítás.

Az experimentális biológia, fejlődéstan és származástan, valamint a modern pszichológia legújabb adatainak egybevetésével kétségbe vonhatóan bizonyossággal megállapítható az élőlények hármas rétegzettsége. A test egyetemes élő része (protoplaszma) minden élőlényben elvileg megegyező megjelenésű és funkciójú. Ettől jól megkülönböztethető a szervek faji formája és funkciója és erre a két rétegre borul az egyéni élet alatt kifermálódó individuális rétegzettség. Hasonlóképpen hármas rétegzettségűnek kell tartanunk az entellechiát is: a primaer tudás és potenciákkal rendelkező immanens faktor és az egyéni lélek »között» fel kell tételoznünk az ösztönös tudást s magatartást hordozó »ősök lelkeit», az u. n. faj emlékezetét. (16.)

Már most mind azok, akik *Schopenhauer* és *Hartmann* elmélete segítségével foglalkoznak a faji rétegződés tényeivel és megnyilvánulásaival, azok azt vagy az immanens faktorból, vagy az egyéni lélekből kénytelenek levezetni. Ezért a megmagyarázandó dolog szerint szűkítik, illetve bővítik alapfogalmukat, nem véve észre, hogy ezzel az egész gondolatrendszer alapjaitan rendítik meg és teljesen használhatatlanná teszik.

Kétségtelen, hogy úgy a »világszellem», mint az egyéni lélek, bármily szóval, vagy jellel jelöljük is, egy olyan ismeretlen, mely közvetlenül nem tanulmányozható és így jellemzése és fogalmi meghatározása nem egyéb, mint tevékenységének, külső megnyilvánulásának pontos körülírása. Minden pontatlanság és határozatlanság a tünetmenny megállapításában, az azt előidéző valóság fogalmi meghatározását teszi elmosódottá. Nyilvánvaló, hogy ha egymásnak ellentmondó tünetmennyeket közös forrásra vezetünk vissza: magába a feltételezett előidézőbe visszük belé az ellentmondást. A tapasztalás megfellebbezhetetlenül bizonyítja a reflex tevékenység és az ösztönös tevékenység fundamentális különbségét. Aki ezeket figyelmen kívül hagyja és egy s ugyanazon valóság tevékenységének akarja felfogni és mindkettőt az immanens faktorból, illetve az egyéni lélekből vezetni le, az — mert egy összeegyeztethetetlen ellentmondást préselt egybe, — épen azt a fogalmat rombolja szét, melyet fel akart állítani.

A minden élőlényben azonos immanens faktor nem idézheti elő azt a faji alakot, és azt a faji tevékenységet, amely maga a létért való küzdelem! Ami az összes élőlényekben egy és ugyanaz, ami mindent éltet és eszméltet, nem törhet önmaga ellen, nem lehet intézményes ellentmondás, nem lehet organizált meghasonlás! A schopenhaueri részvét forrása, a mindent egybefűző, nem lehet egyszersmind maga a visszavonás, az örök harc. Nem lehet azonos az állítás a tagadással, az éltető a pusztítóval. De

teljesen reménytelen minden olyan erőfeszítés is, mely a fajit közvetlenül az egyéni lélekből akarja levezetni. Nem egyéb ez, mint a filius ante patrem szólás-mondásával jellemzett szellemi kisiklás. A mindennapos tapasztalat félreismerhetetlenül igazolja a faji rétegzettség elsőbbségét az egyéni fölött; az újszülött, aki mégcsak kezd egyén lenni, ösztönös tudásának teljes birtokában, fájának teljes értékű kollektív példánya már.

Kétségtelen tehát, hogy az élőlények hármias rétegzettsége teljességgel levezethetetlen s megmagyarázhatatlan a lélek két alapelemre bontásával és érthető, hogy ha a kutatók többsége ezért az egész rendszerrel szemben elutasító álláspontra helyezkedett. *Schopenhauer* elévülhetetlen érdeme a homogénnek tartott lélek két részre osztása és kétségtelen, hogy a teljes elismerést csupán csak a megkezdett úton való korai megállás késleltette. Önkéntelenül az a kérdés merül fel az emberben, hogy ezt a döntően korszakalkotó lépést miért nem tette teljessé, akár a szerző, akár követőinek kiegészítése, pótlása? *Schopenhauer* és *Hartmann* munkáiból első, felületes pillantásra is kiderül, szinte szembe szökik, az az előítélet, az az önkényes állásfoglalás, amely nem engedte meg az utolsó szó kimondását, mely eltiltott mindenkit az érett gyümölcsök felismerésétől, leszakításától. Ez az előítélet pedig nem más, mint az egyéniség semmibe vevése, valóságának, értékének tagadása.

Ha alaposabban vizsgáljuk meg a gondolatrendszer sorsát eldöntő kérdést, megállapíthatjuk, hogy *Schopenhauer* kétségtelenül felismerte ugyan az egyéniséget, mert: »...még a féregben is megnyilatkozik — szerinte — az egoisztikus egyéniség, azt mondván: én vagyok minden, az én fennmaradásom a legfőbb dolog, minden egyéb elveszhet, csak én maradjak meg. Minden egyén természetéhez hozzá tartozik, hogy egoisztikus, hogy a maga létét, a maga javát nézi elsősorban». — Mindezek dacára szerzőnk az egyéniség jelentőségét semmibe sem veszi, mert nem egyéb az szerinte: »...mint buborék az akarat tengerének végtelen fölületén. Igaz ugyan, hogy minden egyes buborék különbözik a többitől, mert magára eszmél, tud magáról és ezzel elkülöníti magát a többiektől.» De azért: »...az egyén élete, mint az egy akarat futólagos, tüneményes nyilatkozata semmis értékű. A hullám, mely a tengert fodrozza, jó, azután eltűnik... ki tulajdonítana neki értéket?» Annál kevésbbé, mivel az egész egyéni élet: »...nem egyéb, mint a végtelen világszellem rövid álmainak eggyel való megtoldása, nem egyéb, mint eggyel többje azoknak a tünékeny árnyaknak, melyeket játsza odarajzol arra a végtelen lapra, melynek tér és idő a neve, egy darabig otthagy, azután kitöröl, hogy mások jöjjenek helyükbe.» (17.)

Hartmann pedig az egyénnek a világszellemhez való kapcsolatait (Individuation und Alleinheit) tanulmányozva jut teljesen megegyező konkluziókra kifejtve, hogy a »tudattalan»-nal szem-

ben az egyén semmi, illetőleg csak tünemény, csak a tudattalan-
nak futólagos nyilatkozata. »Tünemény vagyok — fejtegeti —
mint felhőben a szivárvány, mint ez én is különböző viszonyok
találkozása folytán lettem, mit ez, én is változom minden pillan-
tatban, mert e viszonyok megszűnnek. Ami én bennem valóság,
az nem én vagyok.« (18.)

Egy igazán nem létező valami, egy puszta tünemény nem hoz-
hat létre valóságos eredményeket, ugyanúgy, mint ahogy — Eucken
szavai szerint — »...nullák összessége sem adhat pozitív
számot és árnyképek halmozása sem idézhet elő szilárd tes-
tet.« (19.) Az egyéniség valóságának megtagadása biológiailag
és pszichológiailag teljesen elfogadhatatlanná tette az egész rend-
szert és a kísérleti igazolást lehetetlenné téve, a talajt kirántva
alóla, légüres térbe lökte és önkényes dogmatikus, irracionális spe-
kulációk szövevényébe burkolta. És ebből az útvesztőből nem is
lehet kiutat találni. Mert bármennyire logikus és kísérletileg
igazolható valóság is az, hogy az entelechia két részből: a szel-
lemi természetű ősprincipiumból s az általa megteremtett esz-
méléséből áll, ha apodiktikus módon elvitatjuk az eszmélés való-
ságát és valóságos eredményeket produkálni tudását, semmiféle
lehetőség sincs a faji rétegződés kibontakoztatására. Ha feltéte-
lezzük, hogy minden lélek »radikálja«, a primaer tudás és
potenciák birtokában lévő világszellem igazán létező valóság,
akkor azt is el kell hinnünk, hogy az általa megteremtett »ön-
kény«, tudat, »eszmélet«, szóval az »egyéni lélek« sem puszta
tünemény, hanem szintén létező valóság. A világszellem valósá-
gos létezésének feltételezése szükségképen maga után vonja tehát
az általa létrehozott, megteremtett, egyéni lélek valóságos létező-
sét. Ha pedig valóban létezik, valóságos eredményeket kell pro-
dukálnia, ezek összessége pedig nem egyéb, mint az élőlény egyéni
rétegzettsége, szóval az egyéniség. Ezt a megállapítást még az-
zal a feltevessel kell összekapcsolni, hogy úgy az egyéni lélek,
mint az általa produkált valóságok maradandók, a megmaradás
nem lévén semmiképpen sem nagyobb csoda, mint a keletkezés!
Ha elismerjük, a világszellem folytatlagosságát, immanenciáját,
egyéni lelket teremtő képességét, akkor Eucken után azt is elis-
merhetjük, hogy »...mindezeket valamiképpen fenntartja, mivel
saját magát (mindezeknek belsejét) is fenntartja.« (19.) A világ-
szellemet borító egyéni lelkek képezik akkor az entelechia faji
rétegzettségét, tapasztalati tartalmuk az ösztönös tudást, tevé-
kenységük materializálódott eredményei a test, az alak faji ré-
tegzettségét, hogy mindezeket beborítva, illetve rájuk épüljön a
születéssel megteremtett új egyéni lélek s munkájának eredménye
az individuális alak és tevékenység.

Az entelechia hármas rétegzettségének felismerése magától
értetődő természetességgel oldja meg felvetett problémánkat: a
szerzett és veleszületett ismeretek fogalmi meghatározását. A szer-

zett ismeretek az egyéni lélek tapasztalataira épülnek és így posteriorikusak. Jellemző vonásuk a forrásra utalhatóság: az ember meg tudja mondani, az állatnál kideríthető, hogy mikor és hol látta, hallotta, szóval valamiképen tapasztalta azta »dolgot». Minden ettől különböző ismeret veleszületett, tehát apriorisztikus. Ezeket ismét két csoportra kell osztanunk. Az egyetlenes élet szolgálatában álló, a testet felépítő és fenntartó tevékenységek az immanens faktor primaer tudásán alapulnak. Az ösztönös tudás viszont a veleszületett automatizmusok az ősök lelkének, tehát az azelőtt élt »én»-ek tapasztalati tudásából fakadnak. A háromféle ismeretet leghelyesebb külön szóval jelölni. A primaer kifejezést tartsuk fenn az immanens faktor számára, annak dokumentálására, hogy ez minden tapasztalástól független, nem megszerzett, hanem kezdettől fogva kész, befejezett ismeret. Apriorisztikusnak nevezzük az ösztönös tudást, az ősök tapasztalásával összegyűjtött ismereteket, a faj emlékezetét. Posteriorikus végül a születéstől halálig terjedő individuális élet tapasztalata.

Összegezve a fentieket: egy új elméletet, az entelechia folytonosságának elméletét kell felállítanunk. Ez analog a származástanban használatos és általánosan elfogadott *Weissmann* féle csiraplazma folytonossági elmélettel. A két elmélet együttesen és egymást kiegészítve maradéktalanul megmagyarázza a személyfejlődés folytonosságát és megfelel a filozófiai dualisztikus, a biológia organizmikus felfogásának.

III. A kétféle valóságnak u. m. a maga mivoltában létező mindenségnek és ebből az illető élőlény számára fejlettségi fokának megfelelően kikanyarított természetes környezetnek szembeállítását s jellemzése után, valamint a primaer, apriorisztikus és poszteriorikus ismeretek fogalmi meghatározása után megkísérelhetjük az emberi és az állati tájékozódás jellemzését.

Kiinduló pontunk, hogy az állat ösztönösen, az ember öntudatosan tájékozódik: az entelechia folytonossági elméletének felállítását után tovább már nem tartható fenn. Kétségtelen ugyanis, hogy kivétel nélkül minden újszülött élő lény ösztönös tudásának segítségével kezd el tájékozódni és magára eszmélni. Ennek így kell lennie, mert ez az egyetlen lehetőség két összeegyeztethetetlen, de mégis valóban létező ellentét (tézis-antitézis) feloldására.

Az egyik: minden újszülöttnak új az egyéni lelke, ez a szenzualisták által régóta felismert tabula rasa. Az egyéni lélek maga az eszmélet, a *Leibniz-i* intellectus ipse és ebben — mint valami sűrűsödési, vagy vonatkozási pont (20.) — eszmél önmagára az én. Viszont: ha minden egyes individuum ott kezdené el életét, ahonnan az élőlények, az u. n. összeptek a teremts hajnalán elindultak, akkor minden ma létező organizmusnak egyéni éle-

tének kifejlesztésére évszáz milliók kellenének.

A két antitézist szintézisbe az organikus lét dualizmusának megfelelően: két elmélet kapcsolja össze. Az egyéni élet a megtermékenyített petesejttel veszi kezdetét, mely minden valószerűség szerint differenciálatlan alakjával az elemi életet, az őt lényt szimbolizálja. Ez a test azonban nem bocsáttatik az újonnan megteremtett egyéni lélek rendelkezésére, hanem az immanens faktor a méhen (petén, tojáson) belüli életben megismételve a törzsfejlődés sűrített kivonatát, felépíti az individuális testet. Minden újszülött olyan differenciált felvevő és végrehajtó készülékkel bíró testet kap, melynek használatára (nem éltetése és működtetése, fenntartása, stb., mert ezeket továbbra is az immanens faktor végzi), továbbá az egyéni ismeretek megszerzésére és cselekvések végrehajtására, tapasztalati tudásra van szükség. Mivel az üres lélekben önmagára eszmélő én, ilyenekkel nem rendelkezhet, rendelkezésére állanak az ősök ismeretei.

Kétségtelen tehát, hogy minden élőlény a világban való tájékozódását ösztönös tudására támaszkodva kezdi meg. (21.) Élete folyamán azután tapasztalati ismereteket gyűjt, egyéni állásfoglalásokat alakít ki és ezeknek megfelelően szabaddítja fel magát ösztönös tudáson alapuló viselkedése alól. Ha van különbség ebben a kérdésben ember és állat között, az nem lehet minőségi, hanem csupán csak mennyiségi.

Maga a különbség azonban elvitathatatlan és annyira szembe szökő, hogy elég futólag megvilágítani. Az újszülött állat, a petéből, tojásból kibújt fióka azonnal önálló életre képes, míg az ember magával tehetetlen csecsemő. Vagyis az állatnak annyi ösztönös tudás áll rendelkezésére, hogy azonnal megkezdheti aktív életét, a csecsemőé viszont oly szegényes, (22.), hogy csak szülői gondozás mellett maradhat életben. Az ember azonban gyorsan szerez tapasztalati tudást és későbbi életében ezekre támaszkodik.

Mindezeknek természetesen dualisztikus lényünkél fogva nem lehetnek pusztán csak pszichikus okai, hanem az élet teljességére, testi-lelki mivoltára kell, hogy vonatkozzanak. Az állati élet síkján az apriorisztikus ismereteknek, vagyis az ösztönös tudásnak igazi jelentőségét *Bergson* emeli ki. »A bevégzett ösztön szerves származékának, sőt megszerkesztésének képessége... Az ösztön kezégyében találja a megfelelő származékot: ez a műszer gyártja és javítja magát s mint a természetnek (szerintem az immanens faktornak és az énnek együttes tevékenysége, funkcionális együttműködése, egysége) minden más munkája végtelen bonyolultságú szerkezeti részleteket és csodálatos működésbeli egyszerűséget mutat, azonnal a kellő pillanatban, nehézség nélkül és gyakran bámulatraméltó tökéletességgel teszi azt, amire hivatva van. Viszont szerkezete körülbelül változatlan marad, mert módosulása nem történhet a faj módosulása nélkül. Az ösztön

tehát szükségképpen specializál, nem lévén egyéb, mint valamely meghatározott eszköznek, meghatározott célból való használata.» (23.) Kétségtelen tehát, hogy ösztönös tudással, apriorisztikus ismeretekkel nem rendelkező egyén nem birtokolhat és nem használhat veleszületett organikus szerszámokat sem.

Az ember viszont maga készít magának szerszámokat: ezek előállítása és használata tapasztalati ismereteket igényel. Ismét *Bergson* szavaival világítom meg a helyzetet. »Az ilyen szerszám, minthogy szervesen anyagból van, akármilyen formát ölthet, bármilyen célra szolgálhat, az élő minden fellépő nehézségből ki-segíti, és határtalan sok képességgel ruházza fel. A közvetlen szükségletek kielégítésében alsóbbrendű, mint a természetes szerszám, de annál több előnye van vele szemben, minél kevésbé sürgető a szükség. Kivált pedig visszahat annak a lénynek a természetére, aki gyártotta, mert amikor új működés gyakorlására hívja, gazdagabb szerveződést nyújt neki mesterséges szerv lévén, mely megtöltja a természetes szervezetet. Minden szükségletre, melynek eleget tesz, új szükségletet teremt és így, ahelyett, hogy ösztön módjára bezárná a cselekvés körét, melyben az állat automatikusan mozog, ez tevékenységnek végtelen mezőt nyit, melyben azt egyre messzebb tolja és egyre szabadabbá teszi.» (24.)

Nem véletlen tehát, hanem tervszerű tevékenység, hogy az állat kész organikus szerszámokkal születik, nekik megfelelő gazdag ösztönös tudással rendelkezik, az ember viszont maga kénytelen anorganikus szerszámokat készíteni s előállításukra s használatukra tapasztalati ismereteket gyűjteni. Kétségtelenül az immanens faktor szándéka ez, de mielőbb magával az immanens szándékkal foglalkoznék, futólag megemlítem, a technikai megoldást. Vagyis azt a módszert, amelynek segítségével az újszülött ember lelke elszigetelteti saját entelechiájában hordott őseinek lelkétől. Ez a központi idegrendszer fokozatos kifejlesztésével párhuzamos. *W. James* (25.) nagyon helyesen szűrő szervnek, *Bergson* pedig felejtő műszernek nevezi el. Én is az agyvelő fejlettségi fokától teszem függővé, hogy milyen mértékben szűrődhet át az ősök tapasztalati tudása az egyéni lélekbe.

Az állatnak tehát individualitása dacára rendelkezésére áll az apriorisztikus tudás. A magatartását jellemző életbiztonság azon alapul, hogy központi idegrendszere ugyan szűrő, de még nem szigetelő szerv. A mindenki által megfigyelhető »gondtalan állati élet«, minden egyes állatfaj egyedének biztos tájékozódása természetes környezetében nem más, mint intuitív megérzése annak a közeli kapcsolatnak, mely egyéni lelkét entelechiájában hordozott őseinek lelkével és saját életének forrásával és külvilágnak teremtményével fűzi össze. Az élőlénynek sorában az ember az első, akinek központi idegrendszere teljesen elszigetelt egyéni lelkét entelechiájának többi részétől. Az emberi lélek alapvető különbsége a többi élőlény lelkével szemben, hogy őseink lelkétől

és immanens éltetőjétől és eszméltetőjétől elszigetelve szolgál az emberi én kibontakozásának és önmagára eszmélésének terénümául.

Az immanens faktornak embert nevelő, vezető és irányító szándékainak magától értetődő módon nem csak az ember organikus mivoltában, tehát testi felépítésében és egyéni lelkét képező eszmélés intenzitás fokozódásában kell megnyilvánulni, hanem a külvilágnak az u. n. természetes környezetének természetében is. Erre fordítva figyelmünket azonnal meg is állapíthatjuk, hogy míg az állat külvilága immanens faktorának felépítési tervének megfelelően, csupán csak kis valóság részlet, addig úgy látszik, mintha az ember előtt már az egész világmindenség tárulna ki. Ezt annál több joggal tételezhetjük fel, minél figyelmebben vizsgáljuk meg azoknak a műszereknek hatóképességét, melyekkel az ember észrevevő képességét — szinte elképzelhetetlen mértékben — tágitja ki. Mert ha az érzékszervek tevékenysége olyan keretek közé van is szorítva, melyek alig különböznek a felsőbbrendű állatokétól, az újabb és újabb felfedezések mind azt mutatják, hogy csak röntgensugár, fotócella, mikrofón, teleszkóp és mikroszkópra hívjam fel a figyelmet, hogy az emberi megismerés és tevékenység (ezer és ezer lőerős gépek!) előtt leomlottak a korlátok. Annál inkább feltételezhetjük ezt, mert míg az állat minden élettapasztalata csupán csak egyéni tapasztalat, mert csak a saját szemével lát és saját fülével hall, addig az ember tetszése szerinti mértékben meríthet nemcsak jelenleg élő, hanem már rég elhalt embertársai élettapasztalatából is. Vagyis, míg az állat kizárólag csak saját világát, a számára kijelölt világot ismerheti meg, addig az ember számára nem lehetetlen az igazi világ, szóval a valóságnak a maga mivoltában való megismerése. Leegyszerűsítő analógiával azt mondhatnánk, hogy úgy viszonylanak egymáshoz, mint a kis gimnazista a tudóshoz, mert míg az előbbinek csak a kijelölt, s szellemi képességeinek megfelelő tananyag lehet megismerésének tárgya, addig a tudós kutatásának területét már önmaga jelöli ki.

Mindazonáltal megbocsáthatatlan tévedés lenne azt hinni, hogy az ember azáltal ismerheti meg a valóságot, a maga mivoltában, hogy nem érzékszervei felépítési tervének megfelelő és csupán csak »számára« létező világot tanulmányozhat, hanem hogy érzékszerveinek ható sugarát szinte korlátlanul tágithatja. A teleszkóp és mikrofón ugyanis nem nyújt minőségi, hanem csupán csak mennyiségi ismeret gyarapodást. Az összes természetes és megtoldott érzékszervek a mindenségnek csupán csak materiális részéről tájékoztatnak és mit sem árulnak el a mindenség szellemi részéről.

Összefoglalom és leszögezem, hogy mindaz, amit eddig felsoroltam, csupán csak összeköti, egy kategóriába sorozza az embert az állattal. Ha nem lenne valami más, valami elvileg és

minőségileg gyökeresen különböző, akkor az ember nem lenne egyéb magasabb rendű állatnál, úgy különbözne a majomtól, mint az a kutjától. Sőt még arra sincs jogunk, hogy magasabbrendűnek mondjuk, mert ez már értékítélet. Az eddig ismertetett síkon pedig egyetlen értékmérő van: maga az élet a vele járó eszmélettel. Ezen az alapon azonban nem állíthatjuk rangsorba az állatokat, mert mindegyik a rendelkezésére bocsátott élet és eszmélet teljességét használja fel és ennek következtében megél (ami nem fokozható) természetes környezetében. Teljesen értelmetlen állítás, hogy az elefánt szervezete »fejlettebb», mint a hangyáé! Ép ilyen jogosult az ellenkező kijelentés is.

Az immanens szellemi faktor az általa megteremtett, éltetett és eszméltetett élőlényekkel szemben egy kíváncsiságot támaszt: ennek az ingyen ajándékozott életnek a kiélését. Ennek az immanens kíváncsiságnak az élőlény gyakorlati célú szellemi erőfeszítésével felel meg és ezért tájékozódik a számára létező világban és ezért alakítja ki külső körülményeinek legjobban megfelelő magatartását. Ha tehát feltételezzük, hogy az ember minőségileg különbözik az állattól, akkor ez a feltevésünk csak akkor indokolt, ha egy új kíváncsiságot és ennek megfelelőleg új képességeket fedezhetünk fel.

Ez az új kíváncsiság az erkölcsi principium, *Kant* kategórikus imperativusa. A mindnyájunkat éltető és eszméltető immanens szellemi faktor megköveteli tőlünk, hogy szellemileg fejlődjünk és erkölcsileg tökéletesedjünk. E célból a világmindenség szellemi alkotóelemei is feltárnak előttünk és ezek felismerésére, értékelésére egy teljesen új szellemi képességünk, az u. n. metafizikai szellemi tevékenység bontakozik ki. Ezt jellemzi *Hegel* kijelentése, hogy csupán csak az állat »tisztá fizikus» és *Schopenhauer* bizonyágtevése az ember külön méltósága mellett: »minden igaz és jó krédója: hiszek egy metafizikában.»

Kétségtelen tehát, hogy ez a teljesen új principium tette az embert emberré, ez az egyetlen különbség ember és állat között és ez a metafizikai szellemi tevékenység kulcsa és alapja. Szóval az ember gyakorlati tevékenységének elbírálni tudását és egy tőle minőségileg különböző, u. n. metafizikai szellemi tevékenység kialakíthatását végeredményben az erkölcsi principiumnak köszönheti. Ez ad »értékeket», melyek minőségileg különböznek a »javak»-tól, az ebből fakadó és a múltat megítélő lelkiismeret nem a sikert veszi számba, s a jövő felé lendülő akarat nem az élvezetet, nem a hasznot, hanem a jót célozza.

A felsorolt tények annak belátására sürgetnek, hogy az immanens faktor a leszármazás egy bizonyos időpontjától kezdve az élőlények bizonyos csoportjával szemben új kíváncsiságot támaszt: ez az erkölcsi principium és aki előtt ez felmerül az az ember. Az új principium nem ellentétes az elsővel, nem csökkenti, nem kezdi ki jelentőségét, hanem teljes épségben tartása mellett rá épül,

fölebe ivelődik. Ugyanezt a viszonyt láthatjuk itt kialakulni, amelyet a fizikó-kémiai és fiziológiai törvények, azután a biológiai és pszichológiai törvények között figyelhetünk meg: a régi teljes érvényben maradását, az új ráépülését. Ezt a viszonyt fejezi ki az ősidők óta elfogadott és hangoztatott, *primum vivere, deinde philosophare* elve, mely erős, egészséges biológiai alapot, ép testet követel, hogy megbirja a ráépülő szellemi felépítményt: az ideálok és érték realizációk felé lendülő, ép és tökéletesedő lelket. A felépítmény próbára teszi fundamentumát, az alaptól való kiemelkedés új szempontokat, új távlatokat nyújt. Ha az immanens faktor új parancsa az öncélú gyakorlati élet felhasználását, elbírálását kívánja, akkor új szempontokat, új célokat, új értékmérőket is kell, hogy adjon.

Semmiképpen sem tartható fenn tovább az a hipotézis, hogy a gyakorlati szellemi tevékenységből egyszerű bővülés és gazdagodás által fejlődött ki a metafizikai szellemi tevékenység, éppen úgy, mint az sem, hogy az állatból természetes úton fejlődött ki az ember. Egy új behatás, egy új parancs, egy új feladat, egy új teremtés történt itt és a belőlük fakadó célok, a rendelkezésre bocsátott eszközök és módszerek jelentik azt a minőségi változást, melyet emberré levésnek nevezhetünk. Itt és ezáltal kezdődik minden metafizikai erőfeszítés: az igazat, a jót, a szépet megragadni, biztosítani egy végtelen és tökéletes életben, ez az emberi mivoltból fakadó kiirhatatlan sóvárgás, örök keresés és egyben az emberi méltóság megrendíthetetlen piedesztálja.

A minden élőlényben immanens szellemi faktor az általa el-tetett és eszméltetett organizmusnak megparancsolja, hogy éljen. Ennek az immanens kíváalomnak az élőlény gyakorlati szellemi erőfeszítésével tesz eleget és az a kény és kín principiumával jellemzett és elhatárolt animális élet. Ezek az élőlények és az ember ameddig csupán csak ennek tesz eleget: az állatok. Senki sem nézheti közülök kívülről az életét. A környezet megoldandó problémákat állít fel, a belülről fakadó vágyak kielégítésre sürgetnek és mindez a világmindenség materiális részében az anyag, erő, tér és idő rendszerben zajlik le. Az erkölcsi parancs az embert teremtő új kíváalom és aki előtt ez felmerül, arra attól kezdve a szellemi célok, értékek és ideálok vonzása hat. Az immanens kíváalomnak és a mindenség szellemi részének kívülről ható vonzásának csak úgy felelhet meg az ember, hogy a gyakorlati célok szolgálatában álló szellemi képességei mellé új képességet, a metafizikait kapja. A két képesség poláris viszonyba kerül egymással, állandó feszültséget idéz elő, egyikre támaszkodva, a másikat felülbíráhatja, szóval az ember megítélheti ítéleteit.

Az ember környezet és valóság megismerése nem monoton egy irányú folyamat, hanem szellemi erőfeszítéssel kialakított, de rendkívül labilis, könnyen felboruló, folyton kirobbanó dinamikus feszültség. Az emberi méltóság fegyelmezett gondolkodásra sür-

get, ennek tárgya a dualisztikus mindenség, róla való tudásunk, ismereteink azonban csak akkor tekinthetők át, ha rendszert alkotnak. Az emberi »szellem önmegvalósítása — jelenti ki *Bartók* — csak rendszer keretében történhetik, mert a rendszer már magának a szellemnek strukturájában rejlik... Minden konkrét kialakult rendszernek lehetősége ott van a szellem mélyén rejtőző ősi rendszerben, ami azt jelenti, hogy a szellem végső kialakulása is csak a rendszer formájában történhetik.» (26.)

Hogy megélhessünk a világban és vágyainkat kielégíthessük, céljainkat megvalósíthassuk: ismereteinket rendszerbe foglaló világképet kell kialakítanunk. A bennünket vonzó szellemi eszméket és értékeket, a mindnyájunkat nyugtalanító u. n. végső kérdéseket metafizikai szellemi erőfeszítésünkkel próbáljuk megközelíteni és mindazt, amit róluk tudunk, hiszünk s remélünk: a meggyőződés foglalja rendszerbe.

A világkép és a meggyőződés poláris viszonyban áll egymással szemben. Sokszor kiegyensúlyozódnak: ilyenkor kiegészítik egymást és megkönnyítik életünk kiteljesedését. De nem ritkán — és ezek életünk sorsfordulói — ellentétessé lesznek, összeütköznek és az emberi méltóságot megtagadó gyáva megalkuvás, illetve a hősi önfeláldozás választójára vezetnek.

Budapest.

Dr. Reök Iván.

1. Uexküll: Die Lebenslehre. Theoretische Biologie. — 2. Uexküll: Umwelt und Innenwelt der Tiere. 3. Schaxel; Grundzüge der Theorienbildung in der Biologie. — 4. Becher, Pauli: pszichének, Driesch: Pszichojdnak, Uexküll: Schaxell: entelechiának, Huzella: organizációnak, Reinke: dominánsnak, Trousseau: providence interieurnek, Mackenzie: az élet forrásának, mások életerőnek, vitális energiának, vitál faktornak, stb. nevezik. — 5. Driesch: Philosophie des Organischen. Geschichte des Vitalismus, stb. — 6. Rignano: Das Leben in finaler Auffassung, Haldane: The philosophical basis of Biology, Kranichfeld: Das teleologische Princip in der biologischen Forschung, Huzella: Altalános Biológia. — 7. Gustav Wolff Kritik des Darwinismus. Biologisches Zentralblatt, 1894. Bocke: Nervenregeneration und anverwandte Innervationsprobleme, Ergebnisse der Biologie, 19, 447, 1921. Kennedy R.: Anastomosis of the nerves supplying limb muscles, Proc. of the Roy. Soc. of London 87, 331, 1913. Weiss: Erregungsspezifitet und Erregungsresonanz, Ergebnisse der Biologie III. k. 1928, 8. Spemann H.; Neue Arbeiten über Organisatoren in der tierischen Entwicklung. 1927, Mangold V.: Das Determinationsproblem. Ergebnisse der Biologie, I, II. és III. köt. — 9. Driesch: Der Mensch und die Welt. — 10. Kant: Prolegomenák minden leendő Metafizikához. — 11. Entelechai, Természettudományi Közlöny 1939. VI. — 12. Schopenhauer: Ueber den Willen in der Natur. — 13. Schopenhauer: Welt als Wille und Vorstellung. — 14. Perty: Ueber das Seelenleben der Thiere. 1865. — 15. Eduard von Hartmann: Das Problem des Lebens. Biologische Studien. — Eduard von Hartmann: Philosophie des Unbewussten. — 16. »Sie entspricht einer Dominante des kollektiven Unbewussten, einem Archetypus, der sich in der menschlichen Psyche (szerintem minden élőlény entelechiájában) seit unvordenklichen Zeiten durch entsprechende Erfahrung ausgebildet hat. C. G. Jung: Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten. — 17. Schopenhauer: Welt als Wille und Vorstellung. — 18. Hartmann: Philosophie des Unbewussten. — 19. Eucken: Grundlinien einer neuen Lebensanschauung. — 20. Volkelt: Das Problem der Individualität. Schaxel, Driesch: id. művek. — 21. Spalding kísérleti bizonyítása: A tojásból kikelt kis csirkék szemeit bekötötte és ezzel megakadályozta, hogy ösztönüket követve a tyúk után fussanak. Pár nap múlva már nem tudták megtanulni a tyúk után szaladást. Az ösztön megnyilvánulásának megakadályozása megzavarta a fejlődést. — 22. Abderhalden: Lehrbuch der Physiologie, III. k. Kifejti, hogy a kis gyermek eleinte úgy kel fel, mint a négylábúak és csak 4–5-ik évében tanulja meg az emberre jellemző felkelési módot. Keller: »Ép egyénen rendes viszonyok között is gyakran látunk oly időszakosan jelentkező mozgásfajtákat, melyek eredete a filogenezis homályos múltjában van... ilyen az ásítás és a csecsemők fiziológiás hiperkinésise.« Orvosi hetilap 1936., 5. — 23. Bergson: Teremtő Fejlődés. — 24. u. az. — 225. W. James: Pragmatismus. — 26. Bartók György: A szellem filozófiai vizsgálata. M. Tud. Akadémia.

Faj. Nép. Nemzet.

Ha széttekintünk napjaink irodalmában, és zsurnalisztikájában, ha hallgatjuk azokat a beszédeket, amelyeket hivatott és hivatlan politikusok alkalmas és alkalmatlan helyeken elmondogatnak, ha a közbeszélgetések témáját figyeljük, úgy találjuk, hogy ma egyetlen fogalom sincs, amely népszerűség tekintetében a faj, nép, nemzet fogalmával versenyezni tudna. Ennek a páratlan népszerűségnek, amellyel elmúlt esztendeinkben s főként a háború előtt, csak a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavai versenyezhettek, — ennek a páratlan népszerűségnek természetesen nem tudományos, hanem politikai okai vannak. A politikai élet beláthatatlan kuszáltságából ez a három fogalom, úgy üt ki, mint a születni készülő vihar méhéből a csattogó égzengés. E körül a három fogalom körül zajlanak le a többé-kevésbé heves, szenvedélyes, tartalmatlan, egyoldalú viták különösen azok körében, akik egy szép reggel arra a tudatra ébrednek, hogy imé, imé, én is politikus vagyok! Tagadhatatlan, hogy azok az erők, amelyek még tudatunk fényébe nem kerültek, de annál nagyobb eréllyel és vad ösztöniséggel keresik az érvényre jutást, heves, végtelen, makacs és nem egy tekintetben imponáló küzdelemben állanak egymással. Ez pedig nyilván arra mutat, hogy új világ akar megszületni és ez az új világ egyelőre bizonytalan utakon, bizonytalan eszközökkel, elmúlásra ítélt ideiglenességekkel igyekezik magát kialakítani.

Nagyon csálódna az, aki abba a hitben ringatná magát, hogy itt voltaképpen a dolgot megtekintve csak arról van szó, hogy különböző politikai formák tusakodnak egymással és egy helytelenül reáerőszakolt béke kárhozatos következményeinek eltörlésére tör az európai, sőt talán azt is mondhatnók, az egész művelt emberiség. Ez a felfogás a dolgok felszínes szemléletén nyugoszik. Mélyebbre kell vetni a hálót, ha azt akarjuk, hogy szemléletünk értékes eredményekre vezessen. Itt nem az ember létének politikai formáiról, nem ezeknek a formáknak megváltoztatásáról, nem társadalmi előítéletek összeűzéséről, nem eddig elhanyagolt rétegek felemelkedéséről, elfelejtett kapcsolatok felújításáról van szó. A dolog lényege sokkal mélyebben keresendő.

Itt az emberi lét forog kockán és az emberi szellem jutoft választásra. Minden, amit látunk és tapasztalunk a népek életében, csak ennek a krízisnek kifejezője és a külső síkban való jelentkezése. Aki ezekben a külső jelentkezésekben keresi a lényegét, az természetesen csak helyi bajokat és helyi elégedetlenséget lát, amelyet alkalmas helyi eszközökkel meg is lehet gyógyítani. Ez az álláspont azonban a korlátolt néző és világnézeti paripákon lovacoló hirtelen-államférfiak álláspontja.

Éppen ezért minket ezek a politikai, társadalmi jelentkezések nem érdekelnek; jól látjuk őket és jól ismerjük őket; jobban, mint azt sokan képzelik. De mi ezeknek a tünetkezéseknek hallgató szemlélői vagyunk. Belőle okulást meritünk és mint reális tényeket mindenütt, ahol erre szükség van, számba is vesszük. Nem politizálunk s még kevésbé akarjuk szaporítani a világ- és nemzet megmentők számát, amely már-már oly magasra nőtt, hogy mindenki menteni akarván, megmentendők valósággal nincsenek is. Arra törekedünk csupán, hogy a fennebb kiemelt fogalmakat a maguk benső alkatuk szerint, a maguk jelentésében ismerjük meg. Ez filozófusi feladat. Ezeket a fogalmakat a filozófus türelmével és odaadásával kell szálaikra bontanunk és megvizsgálnunk azokat a tényezőket, amelyeknek egybeszövéséből állanak elé ezek a határozatlan, rugékony, komplikált fogalmak, amelyek a maguk komplikáltságában minden kimerítő meghatározásnak makacsul ellene állanak. Ha szerény kísérletünk nem is sikerül, de talán sikerül megmutatnunk azt az utat, amelyen e fogalmak filozófusi esmeretéhez eljuthatunk.

I.

Ha ezek után e három fogalom tüzetes elemzésébe kezdünk, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy ez a három fogalom önálló s tehát logikai önelégséggel bíró, de másfelől egybekapcsolt fogalom. Az egybekapcsolás abban jut kifejezésre, hogy ezek a fogalmak bizonyos vonatkozásban egymásra vannak utalva. Akik e fogalmak bármelyikét, vagy azokat együttesen is, merő elfogult egyoldalúsággal tárgyalják, azok éppen ezt az egymásra utaltságot nem veszik észre, vagy ha észre veszik, a maguk részére nem tesszik öntudatosá.

Az egymásra utaltság azonnal érthetővé válik, mihelyt a három fogalmat együttesen vizsgálva, azt mondjuk, hogy a faj voltaképpen az alapfogalom, a nemzet az ormfogalom, és a nép fogalma e két fogalom közé helyezkedve, a kettőt szervesen egybefűzi.

Ha ilyen sorrend van a három fogalom között, akkor ebből az következik, hogy ezek a fogalmak hierarchikus sorrendben fűződnek egymáshoz. Mit értünk ezen hierarchikus sorrenden? Azt értjük, hogy a legfelsőbb fogalom, amely a sorrend ormán helyezkedik el, a másik kettőnek bizonyos értelemben vett beteljesedését jelenti, s éppen ez okból a másik két fogalom nélkül meg nem valósulhat. A mi esetünkben tehát a nemzet fogalma, amely a sorrend ormán áll, beteljesíti a faj és a nép fogalmát, de e kettő nélkül nem is lehetséges. Ahol tehát nemzet van, kell lennie fajnak és kell lennie népnek, amely mindkettőnek — amint alább látni fogjuk, — a nemzet a beteljesítője.

Mi következik ebből a hierarchikus sorrendből a legelső fogalomnak, a fajnak helyzetére nézve? Az, hogy a faj nélkülözhe-

tetlen úgy a nép, mint a nemzetnek kialakulására, de ő maga nem szorul reá sem a nép, sem a nemzet fogalmára, habár e kettőnek mintegy anyagot szolgáltat. Az alapfogalom tehát megállhat önmagában is, amint ezt majd látni fogjuk.

Első sorban azt kell kérdeznünk, hogy mit értünk *faj* alatt? Itt mindjárt azt kell megjegyeznünk, hogy a külföldi irodalom a *faj* szó helyett minden népnél — franciánál, angolnál, olasznál, németnél, szláv nyelvekben — a *race* szót használja, illetve annak megfelelőit. Ami ezt a szót illeti, még azzal sincs tisztában a nyelvtudomány, hogy honnan veszi eredetét. Némely tudós szerint semita eredetű, mások meg szláv eredetét vitatják. Annyi bizonyos, hogy a nyugateurópai nyelvekben aránylag későn jelentkezik e szó; az angol nyelvbe pld. a 16-ik században került a francia nyelvből, a német nyelvbe pedig csak a 18-ik században. Eredetileg az egy személytől eredők jelzésére szolgált, pl. az ilyen kifejezésekben: »the race of Abraham» — az angol *Foxe Book of Martyrs* c. műben (1570-iki kiadásban) vagy használtatott szellemi értelemben is, mint pld. »the race of Satan» a Milton *Elveszett paradicsomában* (1667). A szó jelentése nagyon szétfolyó és bizonytalan. Hogy csak az angol nyelvi használatát hívjuk tanúul, a *Chambers*-féle Szótár szerint a »race» szó, amelynek etymológiája bizonytalan, jelenti többek között a »the human family»-t, t. i. a közös őstől leszármazottakat, jelenti a »variety»-t, azaz valamely nemzeti törzset »stock», jelenti továbbá bizonyos személyek, pld. az államférfiak fajtáját — *linie* — vagy állatok fajtáját, pld. a macska-féléket, de jelenti továbbá pld. a bornak azt a sajátságos illatát is, amely által eredete megismerhető.

Még tüzetesebb képet ad a szó jelentésének sokféleségéről s homályosságáról *Wylde* nagy *oxfordi angol szótára*. Eszerint a szó jelent: 1. bizonyos közös fizikai jellemvonásokkal bíró egyének csoportját, amelyet egy vérből valónak tekintünk és ugyanabból a törzsből eredőnek; 2. jelent régi és kiválasztott, nemes születést származást, törzset, 3. olyan személyeknek osztályát, vagy csoportját, akik bizonyos közös szellemi, intellektuális, vagy másféle jellemvonással bírnak, pld. a művészek csoportját. 4. Bizonyos karakterisztikus illatot, *stylust*, természetet, képességet pld. ilyen értelmű ez az angol kifejezés: *the wine has a certain race*.

Egyre-másra ugyanezekkel a jelentésekkel bír a szó — *race* — a francia nyelvben is azzal a különbséggel, hogy itt nem jelent bizonyos jellegzetes illatot, *stylust*, képességet, mint az angol nyelvben.

Lássuk most, vajjon mit mond a magyar »*faj*» jelentése. Mindenekelőtt bizonyos, hogy ez a szó már a régi magyar nyelvben is használatos volt. A Magyar Etymologiai Szótár szerint első adatunk erre a szóra a XIII. század elejéről való *fojanec* alakban a Halotti beszédből és pedig a »nemének» jelentésében. De jelenti azután a későbbi nyelvben azt is, hogy »nem, a faj mai érte-

lebenben», pld. *fajhal*, *fajvessző*, azaz »tenyésztésre, szaporításra alkalmas«. Származékszavai közül figyelmet érdemel: *fajdul*, *fajjonodik* abban a jelentésben, mint a mai »elfajul«, »degenerare» Tinódiból: *fajos* annyi, mint »pater familias, pueros habens; nobilis, edel«. Ide tartozik a *fajtalan* szó, amely a mai nyelvben is kifejezetten »lascivus, libidinosus, unzüchtig, geil, umkeusch» jelentésben használtatik. *Fajzik* annyi, mint »nemz»; innen a *fajzat* szó, amely jelenti a »nemet», de jelenti az ivadékot is. A nyelvújításban azután ilyen összetételek keletkeztek, mint *fajbor*, nemes jó bor értelmében.

A rokon *fajta* szó is régi eredetű. Már 1615-ből van reá adatumk és pedig »nem, species» jelentéssel. Ebből a *fajtázik* szó, amely azt jelenti, hogy »valakire üt», hasonlít»; *elfajtázik* szó pedig abban a jelentésben, hogy »degenerare». Ezeket a példákat lehetne még szaporítani a Magyar Nyelvtörténeti Szótárból, de nyelvjárási jegyzetekből is. Erre azonban a mi szempontunkból nincs semmi szükség.*)

A magyar faj szó, amint látjuk, első sorban kétségkívül biológiai értelemben használtatott már a régi századokban s így használtatik ma is. Jelenti a nemet, az egy őstől való származást; a származék szók pedig a jelentésnek ebben a körében maradvá, jelentik a nemzést magát, amely létrehozza a nemzedéket, jelentik a fœtus-t. De van a szónak, illetve származékainak átvitt értelme is, mindjárt az »elfajzott» szóban, amely egészen világosan mutatja, hogy ott olyan valakiről van szó, aki nem olyan, vagy ami nem olyan, amilyennek neménél fogva lennie kellene; a »fajtázik» szó pedig azt fejezi ki, hogy az illető olyan, amilyennek a maga fájánál fogva lennie kell.

De a szónak, hogy így mondjuk, »nemesedése» itt még nem ér véget. A *faj* szó nem jelent éppen csak biológiai adottságot, hanem már, mint értékjelző is használatos; talán már *fajos* alakja is annyit jelent, mint »nemes», »kiváló», a nyelvújítás korából származó összetételekben — *fajló*, *fajbor*, *fajtyúk*, stb. — már egészen határozottan jelenti a maga nemében kitünőt, kiválót, éppenúgy, mint az angol *race* szó.

Ha már most ezeket a nyelvtudományi utalásokat és útmutatásokat tekintetbe vesszük, kétségtelen dolog, hogy a »faj» szó elsősorban biológiai jelentéssel bír. és pedig jelenti a közös őstől való származást és azoknak összességét is, akik egy nemzethez, egy sepcieshez tartoznak. Aki reáüt erre a közös ősrre, illetve akinek a nemhez való tartozása világos jegyekben jut kifejezésre, az *fajos*, azaz a maga nemében ktiünő, az ellenben, aki közös őstől elüt, illetve a közös eredetet jegyeit nélkülözi, az *elfajult*, azaz *korcs*. Erdekes azonban, hogy a szónak egyik származéka: »faj-

*Érdemes megjegyezni, Br. Kemény Gábor: *A nemzetek fejlődéséről* c. könyvében (Kolozsvár 1856.) a faj jelzésére találkozunk a »ráca» szóval is (v. ö. 13, 21) amelyet szerző bizonyosan az olasz »razza» szóból csinált,

talán» egyenesen a sexualitás terén való kicsapongást végzőkre vonatkozik, ami talán kellőképpen bizonyítja azt, hogy maga a szó első jelentésében és a maga alapjában biológiai értelmű: fajtalan az, aki a maga nemiségével visszaél akármiféle formában.*)

Még csak arra kellene felelnünk, hogy vajjon, mi ennek a »faj» szónak az eredete? Erre a kérdésre azonban éppen olyan kevésbé tudunk feleletet adni, mint ahogyan nem tudunk feleletet adni a nyugateurópai nyelvekben előforduló »race» szónak és rokonainak eredetére nézve. Jegyezzük meg, hogy a magyar »faj» szót átvette némely szláv nyelv is ebben az értelemben; például a tót és a szerb. E területen tehát a magyar szónak volt mivellető hatása.

Ha akár a »race» szónak és rokonainak, akár a magyar »faj» szónak és származékainak jelentését tekintjük, azt kell megállapítanunk, hogy ez a szó és ezek a szavak elsősorban az egy vérből való származást, egy közös őstől való eredést jelentik, legyen szó akár emberi, akár állati vagy növényi létezésről. Akik egy őstől erednek s tehát egy vérből származnak, azok együtt véve teszik fajt. Ez a jelentés tehát tisztán és egyedül biológiai jellemmel bír. Ehez kétség nem férhet. Amde ez a biológiai jelentés mihamar értékjelentéssel is bővül, ami ismét arra mutat, hogy az illető népek mind valami értéket és kiválóságot, nemességet és derekaságot kötöttek az egy fajhoz való tartozáshoz: aki egy és ugyanazon fajhoz tartozik, illetve ennek a tartozásnak jegyeit viseli magán, az fajos, azaz nemes, kiváló; az egyes fajok között nem tetik különbség. Aki a maga fajának bélyegeit kifejezetten megvalósítja, az nemes és kiváló, akár ember, akár ló, akár búza. Ezzel szemben az olyan egyed, amelyik a maga fajának jegyeit tökéletlenül valósítja meg, »elfajzott», akár ember, akár állat, akár növény. Ha pedig a szó biológiai jelentését figyeljük, akkor tisztán áll előttünk az a tény is, hogy a faj szóval a »nem»-en belüli csoportok jelöltetnek. Azaz: az emberi nemben belül van az »Ábrahám» faja például; a borokon belül is van más és más fajta; sőt egy és ugyanazon ember-fajtán belül van a művészek fajtája, az írók faja stb. pl. az angol nyelv használat szerint. A faj tehát nemcsak biológiai különbözést, illetve egyezést jelent, hanem jelentheti a biológiai különbözésen és egyezésen belül egyféle foglalkozású emberek csoportját is.

Ha már most a faj, vagy a race szó szétágazó jelentéseit tekintjük, akkor azt kell mondanunk, hogy ezek a jelentések a mai előtérben álló és sokképpen felhasznált u. n. *faji elméletekre* semmiféle felvilágosítást nem adnak. E fajelméletek szempontjából itt e jelentések közül csak az jön tekintetbe, amely egy őstől való származást jelent, azaz bizonyos értelemben a vérnek közösségét. Ez a vérközösség kétségtelenül magasra értékeltetik: a ki a maga fajának vérét a maga kitűnő tulajdonságaival képviseli, azaz a faj sajátos jegyeit tökéletesen valósítja meg, az maga is kitűnő a

*A faj kérdésére nézve v. ö.: *Csekey István: A magyar nemzet fogalom* (Szeged, 1938) és *Faj és Nemzet* c. műveivel (Szeged, 1939) Valamint Jóó Tibor: *A magyar nemzeteszmé c. munkájával.*

maga nemében, — azaz fajos — aki ellenben ezeket a tulajdonságokat tökéletlenül, vagy éppen sehogy sem valósítja meg, az egyenesen elfajzott, azaz messze esett fájától.

A vér közösségének, a közös őstől való származásnak hangsúlyozásával állítja fel a maga messze ható elméletét a fajok állandóságáról a kiváló botanikus Linné. Ő az első, aki a különböző fajok és élő típusok állandóságát, konstantiáját világosan és félre nem érthető módon tanítja.*) *Systema Naturae* c. művében (1740) éppen ezelőtt 200 évvel azt fejti ki Linné, hogy minden élő lény többször keletkezett s minden tojás egy élőlényt hoz létre, amely szülőjéhez hasonlít; amiből az látható, hogy ma miár új fajok, speciesek nem keletkeznek. Másodszor azt állapítja meg, hogy a faj egyedeinek száma a nemzés láncolata által szaporíttatik; ebből, az következik, hogy minden fajnak több egyede van, mint volt kezdetben. Harmadszor Linné ezt a megsokszorozó láncolatot minden faj ősszülőjéhez, tehát egyetlen szülőhöz vezeti vissza. És végül negyedszer ezt a következtetést vonja le: miután nincs új faj, miután hasonló csak hasonlót hoz létre s miután a faj — species — egység, minden faj keletkezése Istenre vezetendő vissza.

Ha így áll a dolog, akkor bizony a nemek ontikus adottságok, melyek semmiféle variációt, változatot fel nem tüntethetnek, mert hiszen eleitől fogva mint állandó és változtathatatlan adottságok léteznek. Teremtőjük Isten, és a nemzés csak arra való, hogy a faj fenntartassék és egyedeiben szaporodjék. Voegelin helyesen mutat, rá, hogy ezen tételek közül némelyik még mai is, a maga primitívtségében a legújabb fajelméletek épületéhez is hozzátartozik. Ilyen tétel mindenek előtt a fajok állandóságáról szóló tétel, amelyből voltaképpen következik az az állítás, hogy az ember lelki és szellemi életére az embernek testi értelemben vette faji hozzátartozósága döntő fontossággal bír. Ez pedig azt jelentené, hogy az ember lelki és szellemi életére nézve egy merőben testi tényező döntő, t. i. az első őstől öröklött vér. Ez bizony a legmasszívabb materializmus; ha ennek az alapjára helyezkednék a tudomány, akkor a lélek és szellem magasabbrendűsége pusztá frázis lenne és a Marx-féle történelmi materializmus maradna győztes a küzdőtéren, amelyen immár annyi emberi verejték és vér ömlött el.

A fajok ezen állandóságának és változhatatlan egység-létének tana azonban éppen nem volt egyeduralkodó a kor felfogásában. Mi ennek a felfogásnak tüzetes ismertetését nem vállaljuk. Szükségesnek tartjuk azonban a következőknek elmondását.

Hogy a kor érdeklődése ezen kérdések iránt igen élénk volt, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Kant, aki az aktuális kérdések iránt igen nagy érdeklődést mutatott, 1775-ben az ember különböző fajairól is hirdetett előadást. Ennek az előadásnak elég bő vázlatát adta ki előzetes tájékoztatásul hallgatói számára. Mint

*Erre és a következőkre nézve v. ö. Erich Voegelin: Die Rassenidee in der Geistesgeschichte von Ray bis Carus. Berlin 1933.

minden aktuális kérdés tárgyalásánál, úgy itt is igen óvatosan jár el Kant s mindjárt a bevezető sorokban kijelenti, hogy ez az előadás, »amelyet hirdet, inkább hasznos mulatság — Unterhaltung — mintsem fáradságos foglalkozás lesz.»*) Kant is beszél itt a fajok egységéről, de ezt az egységet ő, mint a *nemző erő egységét* tekinti. A nemző erő egységén alapul természetesen az emberi nem egysége is. Ennek az egységnek pedig csak egyetlen természetes okát lehet adnunk, azt t. i., hogy az emberi nem minden nemzőképes gyermeke egyetlen törzshöz tartozik, minden különböző alakjának ellenére. Amde ezen egység mellett elismeri Kant azt is, hogy az egységes emberi nemen belül fajokat — Rassen — lehet megkülönböztetni. Az egy törzshöz tartozó állatok között u. i. vannak öröklött és öröklhető változatosságok és különbözőzések; ezen különbözőzések között azokat, amelyek úgy az átültetéseknel és hosszú nemzési sorozatokon át, mint ugyanazon törzs más különbözőségeivel való elegyedés folyamán ugyanazok, állandóak maradnak, nevezi Kant *faj*-nak — Rasse.

Tehát Kant szerint úgy áll a dolog, hogy természetes egység a törzs, amelyen belül állanak elé a fajok, még pedig azért, hogy bizonyos különbségek, amelyek öröklődnek, minden körülmények között állandóak maradnak. E fajoknak alapjai azonban már benne vannak magában az egységes nemző erőben, ott *elő képezve vannak, hogy azután, ha az élőlénynek bármilyen körülmények között szüksége lenne rájuk, azonnal ki is fejlődjenek*. Külső okok u. i. ilyen változásokat, amelyek ivadékról ivadékra öröklődnek, létre nem hozhatnak. Levegő, nap, táplálék, — úgy mond Kant — módosíthatnak egy állati testet a maga növekedésében, de ezt a változást nem láthatják el egyszersmind nemző erővel is, minek folytán ez a változás előállhatna az öt előbb létesítő okok nélkül is. Ellenkezőleg: csak az szaporítható — fortpflanzen — tovább, ami máj előbb benne volt a nemző erőben előre meghatározottan arra, hogy bizonyos körülményekhez mérten alkalmilag kifejlődjék. A nemzőerőbe u. i. semmi sem kerülhet bele, ami tőle idegen s ami képes lenne arra, hogy az élő lényt lassanként lenyegyes és eredeti meghatározottságától eltávolítsa és olyan kifajzást — Ausartung — vagy elfajzást hozzon létre, amely azután öröködik — sich perpetuieren. Az ember alkalmas minden klímához és a talaj mindenféle fajtájához következőképpen benne bizonyos csiráknak már meg kellett lenniök, amelyeknek alkalomadtán ki kell fejlődniök, vagy vissza kell tartatniök, hogy az ember a világban való helyéhez hozzáilleszkedhessék és a nemzések folyamán ahhoz mintegy rászületettnek és arra teremtettnék lássék.

Még több tanulsággal jár témánkra nézve Kantnak *Über den Gebrauch teleologischer Prinzipien in der Philosophie* c. kis értekezése, amely 1788-ban jelent meg.**) Itt Kant világosan kimondja,

*) v. ö. Kant összes műveinek Cassirer-féle kiadása 2-ik kötetének 445. sk, 1.

**) Idézett mű 4. kötet 487. sk, lapjain,

hogy azt a dolgot, amelyet mi a »Rasse« szóval jelzünk, sehol a természetben meg nem találjuk. Amde a *fogalom*, amelyet ez a szó jelez, mégis nagyon jól van megalkotva a természet minden megfigyelőjének eszében, olyan megfigyelőnek eszében, aki különböző állatok valamely öröklődő tulajdonságához, az oknak közösségét gondolja éspedig olyan okét, amely magának a nemnek törzsében már eredettől fogva benne van. Kantnak ez a tana tehát azt jelenti, hogy mi azzal, amit faj szóval szoktunk jelezni, magában a természetben, tehát a valóságban nem találkozunk. Vagy így is kifejezhetjük a dolgot: a faj nem tartozik a természeti egységek közé. Maga Kant egészen világosan megmondja, hogy erre a fogalomra voltaképpen csak az iskolának, vagy a tudománynak van szüksége a célból, hogy a különböző teremtményeket felosztani, »cím alá hozni« tudja. A tényállás Kant szerint immár így választható. Valóban természeti egységek a törzsek — Stämme, — amelyeket, éppen, mert egységek, az jellemez, hogy állandóak, konstánsak. Ezen konstáns törzseken belül állanak elő azután az u. n. fajok, amelyek már nem természeti egységek s tehát nem is konstánsak, hanem azáltal jönnek létre, hogy a törzsben lévő lappangó, potenciális csírák kifejlenek, mihelyt arra számukra alkalom nyílik. Bizonyos csírák, amelyek a törzsben magában eddig csak lappangottak, de ki nem fejlettek, kedvező körülmények behatása alatt, kifejlenek. Tehát egyetlen faj sem már eleve megadott biológiai, vagy természeti egység, hanem csak a megadott törzsben lappangó csíráknak, illetve csíráknak kedvező tényezők behatása alatt való kifejlése. Minden ember lényege hát már a törzsben azaz az ő ember mivoltában adva van s a faj maga csak úgy tekinthető, mint bizonyos variatioja a törzsi tulajdonságoknak. Hiszen magukban a fajokban is vannak variatio: már maga az egyén sem egyéb, mint variatio; éppen ebben áll a maga sajátos jelleme, mint egyénnek, hogy olyan vonásai vannak, amelyek őt minden más egyéntől megkülönböztetik. De az egyén ezen sajátos *egyéni vonásainak forrása sem kereshető* máshol, mint magában a törzsben, mint eredeti biológiai, azaz természeti egységben. Az emberi törzsben levő végtelen, lappangó lehetőségek éppen a végtelenül különböző egyének végtelen és folyton gyarapodó sorozatában öltenek alakot és lesznek láthatókká. Kant jelzett értekezésében egyenesen azt mondja, hogy az egyéni jellemvonások nem-örökölhetősége annak kifejezése, hogy a természet nem akarja mindig ugyanazon formák reprodukálását, hanem az emberi törzsben lévő és lappangó csírák minél nagyobb sokféleségének kifejlésztésére törekedik. Ezért az emberi törzs a maga egészét tekintve, csak az összes egyének végtelen sokféleségében nyilatkozik meg teljesen.

Kant fajfilozófiai fejtegetései minden bizonnyal kellő rendet teremtettek a faj fogalma körül: meggyőzték arról, hogy a faj nem olyan biológiai egység, mint a törzs, hanem csak variatioja

a törzsben megadott bizonyos tulajdonságoknak. Az emberi nem egysége a nemző-erő egységén alapul; ezen az egységen belül azonban — úgy mond Kant — meg lehet különböztetni bizonyos fajokat is, de nem mint természeti, biológiai egységeket, hanem a törzs változatait. A faj alapjai tehát benne vannak a törzsben, amelynek bizonyos lappangó sajátosságai, ha meghatározott körülmények között előtörnek s azután nemzedékeken át öröklődnek, más fajtákkal való keveredés esetén is nem változottan, előáll az, amit fajnak nevezünk, csak azért, hogy a különböző változatokat a tudomány számára osztályozhassuk.

Ennél a pontnál tovább a kutatás mai napig sem jutott. Mert az u. n. rassismus, amely Gobineau-t vallja szülőjének és H. S. Chamberlain-t kifejlesztőjének, voltaképpen csak állít és óhajt, de még csak meg sem kíséri a fogalomnak pontos vizsgálatát. Innen azután, hogy ennek a felfogásnak hívei menthetetlenül esnek bele a legvaskosabb materializmusba, amely a szellem legmagasabb értékeinek keletkezését a vérből akarja megérteni s megmagyarázni. Igen, amint látni fogjuk, van itt szükség vérré is, de ez még önmagában kevés. — A rassismust tehát itt tüzetesen ismertetnünk nincs miért; ismeri azt mindenki eléggé.

Meg kell még emlékeznünk azonban arról a kérdésről amely a faj »tisztasága» tekintetében vettetett fel éppen Gobineau és hívei táborában. Vannak-e tiszta fajok? Maga Gobineau nagy elkeseredéssel állapítja meg, hogy a történetben mindenütt csak fajkeveredéssel, faj-romlással, jó magyarán: elfajulással találkozunk. Még élesebben jut kifejezésre a faj-tisztaság nagy fontosságának követelése Chamberlainnél, aki megvet és kárhoztat mindent, ami nem a germán faj öléből eredt erre a világra. Azt kell azonban a tények és a történet bizonyossága alapján mondanunk, hogy tiszta fajok aligha vannak; Európa területén egészen bizonyosan nincsenek. Itt a fajok összekeveredése immár évezredek óta tart s az eredetileg valamikor tiszta fajnak minősíthető változatok minduntalan újabb és újabb keveredéseken mennek által ma is, szinte szemeink láttára. Hogy ez a keveredés miként megy végbe és az eredeti képletekben miféle változtatásokat okoz, ezt csak akkor tudnók megmondani, hogyha valaha a Gobineau által emlegetett faji kémia kialakulna, mint megbízható és pontos tudomány. Addig meg kell elégednünk magának a ténynek megállapításával. Tiszta faj csak gondolkozási kategória, amely pusztán a fajfilozófusok, vagy talán jobban mondva: a faj-politikusok gondolkozásában él.

Erre az eredményre kell jutnia mindenkinek, aki a történet tényeit elfogulatlanul vizsgálja. Ha az első emberi civilizációk kialakulását szemléljük, Elő-Azsia, Egyiptom és a ioni tenger környékén, első pillantásra is észre kell vennünk, hogy itt a civilizáció haladásával lépést tart a fajok összekeveredése, hogy sok népről meg sem tudjuk mondani, mely fajhoz tartozott eleinte

(pld. az ó-testamentomban is nagy szerepet játszó filiszteus népről csak azt tudjuk megmondani, hogy nem volt sémi fajú nép, de hogy mely fajhoz tartozott, arról semmit se tudunk.*)

Ha ezeknek a tényeknek tanuságára hallgatunk, szinte azt állíthatjuk, hogy a faj keveredése már akkor megindult, amikor a faj kialakulni kezdett. Ez volt az európai népek, illetve fajok sorsa is. A nagy angol történetíró Fisher joggal írhatta »Azoknak a népeknek, amelyek az európai történet terhét hordozzák; a görögöknek, latinoknak, keltáknak, teutonoknak és szlávoknak, ismerjük az eredetét, fajtisztaságukról azonban nem is beszélhetünk. Európa az őseréjű korcsok szárazföldje.«**)

Ha így áll a dolog, akkor nyilvánvalóan nem lehet egyetlen népet vagy nemzetet sem valamely fajjal azonosítani a szó természettudományi-biológiai értelmében. Ha a fajok élete szakadatlanul vegyülésnek van kitéve, amely vegyülést legtöbbször a környezet kényszerít rá az egyes fajokra, akkor legfennebb ilyen elegyedett fajjal való azonosítás lenne helyén. Amint azonban alább kimutatjuk, ez az azonosítás is helytelen.

II.

Bevezető fejtegetéseinkben láttuk, hogy a faj a népre nézve alapvető fontosságú ugyan, de a kettő, faj és nép, nem azonosítható fogalmak. Most már azt kell megvizsgálnunk, hogy mit értünk *nép* fogalmán?

A Keleten támadt első emberi civilizációk története mutatja, hogy egyetlen nép sem mondható tiszta fajnak: mihelyt a faj kialakulása megkezdődött, azonnal megkezdődött a faj elegyedése is idegen elemekkel. Ha megengedjük magunknak a fogalmi szerkesztést, akkor a dologtalan a következőképpen magyarázhatjuk: Az emberi nemen belül azoki a családok, amelyekben a nem egyes látens tulajdonságai kifejlődtek és azután változatlanul öröklődtek nemzedékről-nemzedékre, a dolog természeténél fogva együtt maradtak és így egy-egy embercsoport állott elő, amelyet első sorban a közös egyéni tulajdonságok kötöttek össze, de azután a fizikai és emberi környezet is arra kényszerített, hogy minél szilárdabb egységbe forrjanak. A történelem nagy olvasztó kemencéje ezt az összeforrasztó munkát is elvégezte, még pedig aként, hogy az eredeti csoporttal minduntalan több, vagy kevesebb idegen család, vagy törzs olvadt egybe s ez által előkészített egy nép kialakulása. Mert ez az együttmaradás és egybeforrás még

*Ezekre nézve v. ö. Fougères és társai által írt *Les premières civilisations* c. mű fejtegetéseivel. Megjelent, mint a *Peuples et Civilisations* 1. kölete, Paris 1929.

**v. ö. *Európa története* c. művével, 1. kötet 14-ik lap, (magyar fordítása 1939.)

csak biológiai alapját képezi a népnek, hogy úgy mondjuk a népnek a teste, amelyből még hiányzik a megelevenítő lélek. *A néppé válás most már egyedül a történelem és a történelem folyamán végbemenő művelődés eredménye. Sorsközösség a legerősebb népalakító tényező.*)*

A primitív ember-csoportokban, amelyek kisebb-nagyobb mértékben már vegyes fajúak, megvan hát a lehetősége annak, hogy belőlük nép alakuljon. Jól meg kell jegyeznünk, hogy a néppé alakulásnak csak lehetősége van meg, ha ugyan megvan. Meg kell u. i. engednünk, hogy bizonyos ember-csoportok bizonyos népalakító tulajdonságok hiányában néppé alakulni soha sem tudnak s ezért felszívódnak az emberiség nagy tengerébe. Lehet az is, hogy valamely embercsoportban megvannak ugyan azok a tulajdonságok, amelyek által az néppé válhatna, de a környezet nem megfelelő s így a kialakulás is elmarad, vagy igen gyengén csak ideig-óráig tart. Ilyen volt nálunk a kun nép helyzete: a szociális környezet hatása alatt fel kellett szívódnia a magyarság törzsébe.

Ha az eredetileg biológiai jellegű ember-csoportokban a biológiai alap meg van adva arra, hogy nép alakuljon, akkor ez a nép ki is alakul, ha megfelelő környezetbe kerül és ha adva vannak magában ebben a csoportban azok a lelki-szellemi tényezők, amelyek nélkül nép nem keletkezik. Ezeknek a tényezőknek vizsgálata igen messze vezetne bennünket. Meg kell hát elégednünk a következőknek elmondásával.

A primitív ember-csoport egyéneiben ott kell szunnyadniuk azoknak a *potenciális lelki és szellemi csiráknak*, amelyek azután a közösség életének hatása alatt és annak körében napfényre kerülve látható, érzékelhető alakot öltenek. Ezek a lelki és szellemi csirák képezik voltaképpen az *egyén belső alkatát* s ha a szó metafizikai magyarázatát már eleve visszautasítjuk, ezek a csirák, illetve ezekből a csirákból kisarjadó lelki és szellemi tulajdonságok képezik a népnek belső alkatát is. Ezt a belső alkatot el kell fogadnunk, korántsem, mint metafizikai entitást, hanem, mint magyarázó elvet, amelynek segítségével egy népnek, mint kollektív alakulatnak jellemét és alkotásait megérthetjük. Nyelv, vallás, mítosz, szokás, erkölcs, jog, stb. mind erre a belső alkatra mutatnak és a nép jellemének legközvetlenebb mutatói. Aki pld. a magyar nép belső alkatát megrajzolni tudja, az már feleletet adott erre a kérdésre is: mi a magyar? Ez a belső alkat u. i. kellő környezetbe kerülve, mind nagyobb mértékben és mind világosabban lesz láthatóvá, elárulván a népnek egész *lelki* alkatát. Hogy ebben a lelki alkatban azután mennyi a racionális és meny-

*Ezekre a kérdésekre v. ö. *Ujszászy Kálmán* mély fejtegetéseit: *A falu-nevelés szellemi alapjai* (Sárospatak 1938.) c. könyvében különös figyelmet érdemelnek azok a fejtegetések, amelyek éppen a faj, nép, nemzet között való viszonyt tárgyalják, (2 sk. lapokon,.)

nyi az irracionális elem, mennyi a tudattalan, ösztöni és mennyi a tudatos értelmi? erre a kérdésre majd egy olyan néptannak kell felelnie, amely tisztába jött azzal, hogy ezeket a kérdéseket lélektani és bölcséleti iskolázottság nélkül megoldani nem lehet.*)

Hogy fejtegetéseink ne lebegjenek csak az abstractio fényes, de üres régióiban, legyen szabad a kiváló francia történésznek, Fougères-nek megállapítására rámutatnunk, aki a görögök primitív társas formáiról beszélve, a nép fogalmának rövid vázolására is kitér.**) A primitív görögöknél — úgy mond szerzőnk, — mint általában az indo-európai népek többségénél, a nép (Ethnos) a népcsoport (peuplade) inorganikus alakulat, amely egyszer szétfolyó határok között sátoroz, másszor vándorlások által szétszóródik. Tagjait inkább morális, mint politikai solidaritás egyesíti: érzése az eredet közösségének, amelyet a faj, a nyelv, a dialektus és a vallás közös vonásai bizonyítanak. A dorok ethnos-a nem alakított alkotmányos államot, de szerzett hazát (chora), amelyet a többé-kevésbé nomád clanok foglaltak el. Néha bizonyos körülmények kényszeríthették őket, hogy valamely elismert katonai főnök tekintélye alatt meghajoljanak, de rendszeren a pásztor- és vadász-népek sopradikus életének formájában éltek. Ezt a formát a történeti időkben úgy tekintették, mint a barbárság maradványát. Ennek és az ilyen népeknek, népcsoportoknak morális és anyagi életét a patriarchális család hagyományai szabályozták. Görögországban a *genos* alakította ki minden közösség elsődleges egységét. Az ősök kultusza biztosította a *genosok* solidaritását az idők folyamában. De nyilván már az ilyen primitív ethnikus szervezetben is szükség van kiváló személyiségek közreműködésére vagy legalább az ilyen személyiségek egykori létezésében való *hitre*, amint ezt éppen a görög ethnosok példája mutatja, ahol az egységes népek hősökre, félistenekre és istenekre hivatkoztak, mint alapítójukra. A zsidó nép életében Ábrahám példája nyilván mutatja, hogy nagy energiájú szervezőkre minden népnek szüksége van, hogy primitív egységre tegyen szert. Ezzel az energiával azonban nagy értelmi erőnek is kell párosulnia, amely a hasznosság szempontjaira emelkedve, éppen azt tudja nyújtani annak a népnek, amire fennállása céljából szüksége van.

A nép derekas részét hát mindig valamely faj képezi, — ezt a történet világosan bizonyítja. Ez a faj azonban már igen korán alakulni kezd azáltal is, hogy idegen, vagy rokon fajtak térnek kebelébe önkényt, vagy igáztatnak bele abba a közösségbe. Irányadó a fejlődésre azonban *mindig* az eredeti faj marad, amelynek időbeli solidaritását a családi hagyomány biztosítja. A többi hozzávonzott, vagy betört tagjai a népnek tudattalanul is

*Ezekre a kérdésekre keres feleletet Maróti Károly *Faj és fejlődés az ethnológiában* c. értekezésében (Ethnographia-Népelet 1936. évf.) és egyéb tanulmányaiban.

**v. ö. *Les premieres civilisations* c. mű 326. sk. lapjaival.

meghajlanak ezen hagyomány ereje előtt; természetesen nem lehet kizárnunk azt sem, hogy ezek az elemek minél jobban összeforrnak az alapnéppel, annál észrevétlenebbül kölcsönöznek az egész népnek a maguk olyan-amilyen hagyományából. A hagyomány így tesz szert lassan-lassan lélekformáló erőre.

A természeti környezet, a társas környezet, a közös sors hatása alatt azután a különböző elemek szolidaritása mind teljesebb lesz, míg végül eljut arra a fokra, amelyen az »idegen« elemek egészen beolvadnak az alapvető népbe, átadván annak értékes hagyományait, nyelvük, vallásuk, értékes részeit. Ezért nem lehet tagadnunk, hogy minden nép kevert nép. Ha izolálná magát valamely nép, azonnal megszűnnék léte is. Nincs miért hát tagadnunk, hogy a magyar is kevert nép, akár a német vagy az angol, vagy az olasz, vagy a francia.*) De azt sem lehet elfelednünk, hogy nem *kevertebb*, mint akár az angol, akár a német, akár a francia, akár az olasz. Külömbőség csak az, hogy ez a keveredés nálunk még most is szemmel láthatóan folyik és folyni fog, mert ez a dolgok természetes menete. Lelki, szellemi társas értékekre u. i. csak az tud szert tenni, aki a magyar nemzetbe a maga lelkiisége és szellemisége által beolvad. Ezt a lelki és szellemi beleolvadást ismét természetszerűen fogja követni a teljes beolvadás és nem asszimiláció, mint azt újabban helytelenül mondani szokták. (Ez a beolvadás mind a két félnek javára szolgál s a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy a nép fogalmát a faj fogalmával összetéveszteni, nem egyéb, mint a népet a maga lényegében tisztán természettudományi kategóriák segítségével magyarázni. A természettudományi kategóriákhoz itt lélektani kategóriák járulnak: lelki erőknek kell hatniok természeti erők mellett és felett, hogy létre jöjjön az, amit népnek, ethnos-nak nevezünk.**). Sőt, — hogyha a haladásban csak némileg is hiszünk — azt kell mondanunk, hogy amilyen mértékben fejlődnek a népek, olyan mértékben lesznek uralkodókká bennük a lelki tényezők, a morális és szellemi környezet a tisztán természeti tényezők felett, anélkül azonban, hogy a tisztán természeti tényezők valaha is megszűnhetnének. Ahol ez mégis valamely úton-módon megtörténik, ott a nép is merőben veszendőbe jut.

A nép fogalmában tehát a sajátos lelkiség jelenik meg, mint új tényező. Mi nem tagadjuk, hogy ez a tényező benne van a fajban is, mint latens tényező, mint kibomlásra váró csíra, de azt is állítjuk, hogy ez a csíra csak a népiség keretében fejlődik ki. A faj bizony csak a népben lesz igazán látható. De amikor látható lesz, akkor már a pusztá biosféra felé is emeltetett.

Az elmondottak alapján tovább lehetne elemezni a »nép« belső

*v. ö. Csekey: *Faj és nemzet*, 9. sk. lapjaival.

**Tavaszy Sándor ezt a tényt így fejezi ki: »A nép fogalmában... már a minősült sajátos lelkiség a többlet, amely megkülönbözteti a faj fogalmától.« *Az ethika mai kérdései*, (Kolozsvár 1959) 7. 1.

alkatát. Itt azonban a hely takarékosagra int s ezért még csak két pontot szeretnénk kiemelni.

Először azt kell megjegyeznünk, hogy a népnek, mint szociális-lelki közösségnek életében eleinte túlsúlyban az ösztönök tevékenysége áll: a nép fia ma is nagyrítván, ha állítja öntudata fényébe alkotásait. Ha oda állítja, legtöbbször nem alkotásai javára út ki az. Hagyományaik követésében, éneklésükben, költésükben, mesemondásukban, művészetükben az ösztön és a hagyomány a vezetőjük. Miért teszik azt, amit tesznek alkotásaik közben? — erre felelni nem tudnak, de nincs is miért, mert alkotásaiknak zamatát, színét és illatát éppen ez az ösztönös teremtes adja meg. Az a sorsközösség, amely formálja és alakítja a népet, alakítja és cselekvésre ösztönzi az ösztönöket is, amelyek így lassanként erőre kapnak s felszínre hozzák azt, ami a nép lelkében eladdig csak szunnyadott. És éppen itt van a nevezetes pont. Minél tömörebb valamely nép, vagy népcsoport, kollektív élete, és minél erőteljesebben fejlenek ki eddig csak lappangó ösztönei, amelyek mind egy-egy erőt képviselnek, annál inkább fejlődik ki a maga sajátosságában a nép és annál inkább lesz *ő maga*. A hasonló, sőt ugyanazon egyéni ösztönök a népi együttélésben módosulnak ugyan, de erejük, tömörségük, energiájuk nő. Azt mondhatjuk, hogy az egyéni ösztönök voltaképpen a népi együttélésben rendszereződnek, hogy megadják azután a népnek sajátos lényegét. Az így kifejlő etnikum nélkül nemzet nincs. Hol keressük a nemzetet, ha nincs nép? Pusztá és csupasz értékekből, vagy értékrendszerekből olyan kézzelfogható valóság, mint amilyen egy nemzet, soha sem létesül.

Tévedne tehát az, aki azt mondaná, hogy a nép nem él a történetben; sőt ellenkezőleg, az ő története nagyon vaskos és erőteljes történet, mert rugói az őstalajból erednek és a masszív hagyomány által erősödnek. A nép tagja irányítatik ugyan a hagyomány által, de ez a hagyomány az egyének ösztöneiből alakul ki, s ezek az ösztönök tevékenységbe lépve, tevékenységük által mintegy példát mutatnak mások számára is. Így alakul ki a nép által egy olyan szociális rendszer, amely alapja lehet egy nemzet kialakulásának. Minél erőteljesebben alakul ki éppen a történet során ez a népi szociális rendszer, annál erőteljesebb alapot szolgáltat majd a nemzet számára. A népi hagyomány az a szilárd lánc, amely összefűzi a nép tagjait egymással, mert a hagyomány minden népnek elidegeníthetetlen kincse, amely nem az egyénnel együtt született, de mégis egyik nemzedékről a másikra száll és lesz formálója, szabályozója minden tag életének. Valamely nép pusztulásának egyik legélesebb jele éppen ennek a hagyománynak lassú pusztulása. A nép törzskincsében tehát ott vannak egyfelől az egyének veleszületett tehetségei, értékei, minőségei, másfelől ott van a folyton fejlődő és gazdagodó hagyomány. A két sorozat között pedig állandó viszony áll fenn, amelybe olykor-olykor

egy-egy túlenergiás egyén a feszültség állapotát teremti, amely azután nagy átalakulásra is vezethet. De ezektől a feszültségektől eltekintve az egyéni veleszületett erők és értékek gazdagítják a fejlődő és nemzedékről nemzedékre szálló hagyományt, a hagyomány pedig ezeket a veleszületett értékeket erősíti és teszi a közösség egyetemes kincsévé.

A veleszületett erők és értékek, valamint a szálló hagyomány még nem elégségesen jellemzik a népet és ethnikumot. E két tényezőhöz hozzá kell járulnia a nép bizonyos szervezethez, szociális formájának, amely mintegy összetartja a két első tényezőt s azt a maga képe szerint alakítja. Melyek ezek a szociális formák? — erre a kérdésre itt feleletet nem keresünk. Biztos azonban, hogy szociális szervezethez egészen elemi formájával már a primitív ember is birt, ha mással nem, talán laza családi kötelekkel, amelyek azután szélesebb körűvé lettek abban az ütemben, amelyben ezek a családok törzsekké, stb. fejlettek ki. Biztos az is, hogy a fizikai környezet e forma, vagy formák alakításában eleinte még nagyobb szerepet vitt, mint a család, illetve törzs egy-egy kiemelkedő személyiségének bizonyos irányú kiválósága. Az önfenntartás ösztöne azonban lassanként létesíti a szükséges egyensúlyt, amelynek keretében azután kialakul az a forma, amely a folyton fejlődő közösség keretében a legjobban megfelel. E forma vagy formák kialakulásában rendre-rendre végül a morális és lelki tényezők kerülnek túlsúlyba, aminek következménye az lesz, hogy a közösségi formákban is az illető nép jellege, belső alkata nyer kifejezést.

E vázlatosan rajzolt tényezők hatása alatt fejlődik ki a nép személyisége és lelke. Mi itt természetesen sem a népszemélyiség, sem a néplélek szót nem használjuk metafizikai értelemben, hanem csak a nép önállóságát és tulajdonságainak, értékeinek, alkotásainak közös és szilárd forrását akarjuk ezáltal kifejezésre juttatni. A nép lelke a maga ösztöneinek és lelki sajátosságainak organikus alapja, amely láthatóvá a nép erkölcsi és lelki alkotásai által válik. Ha pedig így áll a dolog, akkor a szellemiség végső gyökerei is idenyúlának alá; ez pedig azt jelenti, hogy azok a szellemi feltételek, amelyek mellett a nemzet — amint látni fogjuk — kialakul, már ott szunnyadnak a népiség ölében, várva az alkalmat, hogy napfényre törjenek. Nép és nemzet merev elkülönzése már ezért sem lehetséges. Ha a népben hivatástudata nem szenderülne, egyetlen kiváltságos szellem sem tudná azt felébreszteni, hogy ezáltal nemzet legyen a népből, nem tudná felébreszteni a legpompásabb lángeszű személyiség sem. A lángeszű személyiség éppen ezt a lappangó szellemiséget és hivatástudatot hozza létre és alakítja ki. Ebben áll nagysága, feladata, küldetése és legtöbbször tragikuma is.

Ha ezek a lehetőségek ott szunnyadnak a nép ölének mélyén, akkor ez azt jelenti, hogy a nép voltaképpen az emberi lényeg-

nek gazdag tárolója, mert az embernek minden lehetősége ott csirázik benne. Népiség által nincs nemzetiség, nincs emberiség. A nép lelkének mélyén szunnyad a nemzet eszméje, de ott szunnyad az egész emberiség eszméje is; innen, hogy a nép fogalmát pusztán logikai eszközökkel kimeríteni és a nép általános és egyetemes fogalmát megadni nem lehet. A lélekbe ható és a lelket megragadó intuitiora van szükség, amely egy szerencsés pillanatban megragadni tudja azt, amit a szélező logikai munka megérteni nem tud. Ez az intuitió éppen nem vezet el tehát az igazságtól, amint azt sokan hiszik s hirdetik, hanem magához az igazsághoz visz minket közelebb, hogy azután, amit meglátnia sikerült, azt az értelem munkájával bizonyítsuk is.

Mielőtt tanulmányunk harmadik részének fejtegetését elkezdenők, legyen szabad még egy dologra felhívunk a figyelmet. Igen gyakran tudományos írók is nép alatt pld. nálunk a föld népet, a parasztságot értik s ez által a nép fogalmát minden igazok nélkül elsoványítják. Nép alatt, — amint ez fennebbi fejtegetéseinkből következik, — nem szabad csak a parasztságot értenünk. Be kell azonban vallanunk, hogy a népiség a maga igazában leggazdagabban a paraszti életformák között élő emberek lelkében maradt fenn. A magyar parasztságról már Kisfaludy Károly ezt írta: »...a jámbor paraszt, ha kitől mindent, legalább a gyökeres magyarságot nem lehet eldisputálni.« (Kritikai töredékek, 1827.*) Akármerre forgassuk is a dolgot, Kisfaludy megállapítása ma is érvényben marad: a magyar paraszt a maga józan konzervativizmusában ma is a leggyökeresebb és a legmélyebb, legtömörebb maradt, amit semmi sem bizonyít inkább, mint izes beszéde és páratlan zenéje. E ténnyen csodálkozunk nincs miért. Hiszen a paraszt ma az egyetlen osztály, amely most is közvetlen közel és szoros viszonyban áll a természettel s legkevésbé van kitéve a városi, sokszor nemzetietlen légkör hatásainak. A népiséget két tényező alakítván: a fizikai környezet és a szociális hagyományok, a népiség teljessége csak a parasztnál keresendő, mert a természeti környezet termékenyítő és edző hatása már csak az ő élete alakításában érezhető.

III.

Dolgozatunk II-ik részének fejtegetéseit Kisfaludy Károly műveiből vett idézettel végeztük. E III-ik szakasznak fejtegetéseit Kisfaludy Sándor egyik munkájából vett idézettel kezdjük: »A Nemzetnek teste a Nép« — olvassuk a Kesergő Szerelem 2-ik kiadásához írott Előszavában. Tételét minden szavában aláírhatjuk. Valóban nép nélkül éppen olyan kevésbé lehet nemzet, mint ahogyan nem lehet nép olyan emberek bizonyos csoportja nélkül,

* Minden Munkái VIII, kötet 139. lap (1860-iki kiadás.)

amelyek közös lelki és testi tulajdonságaikat, amelyek velük születtek, változatlanul örököltik át utódaikra. Nép nincs faj nélkül, nemzet nincs nép nélkül.

A nép a nemzet substantiális alapja. A »nemzet« szó a magyar nyelvtörténet tanúsága szerint az eredet, születés, a származás jelentését hordozta és ez a jelentése megmaradt hosszú századokon át, amikor azután lassan a dolog természeténél fogva, spirituálizálódni kezdett; éppen úgy, amint ez a többi európai népnél történt. Az eredet és a közös származás jelentése azonban ma is ott lebeg valahol a lélek emotionális rétegeiben, s aki tudja, hogy ennek az emotionális rétegnek milyen felmérhetetlen fontossága van egy nemzet életében és történetében, az kétségkívül fog számolni ezzel a lappangó, de erőteljes jelentéssel is.

Hogy a szó elsődleges jelentését egy kevésbé illusztráljuk, lássunk egy pár nevezetesebb példát. *Szenczi Molnár Albert*, aki a magyar nyelvnek mindmáig egyik legnagyobb művésze, Zsigmond császár dolgairól emlékezve, azt írja »neve, nemzete eloltatott«, miután örökös nélkül halt meg. Itt a nemzet szó nyilván »család« értelmében használtatik. De ugyancsak ő a »nemzetiség« szót is használja »nemzet« értelmében, sőt a két szó »nemzet« és »nemzettség« egy és ugyanazon mondatban előfordul, mégpedig egy és ugyanazon értelemben. Amde a nemzet szót nemcsak ebben a szűkebb értelemben használja, hanem már az egész magyar népet is érti alatta. Kálvin-fordításának címlapján azt mondja u. i., hogy Kálvinfőművét a »magyar nemzet« épületire fordította le magyar nyelvre.*)

A nemzet szó az egy eredetet valló nép jelzésére használtatott az erdélyi fejedelemség törvényeiben is, az *Approbata Constitutió*ban. A Pars II. Titulus I. Articulus II. szerint az Ország három Nemzetből állott, amint tudjuk, a magyar, székely és a szász Nemzetből. Az Országot képező három nemzet közé az oláh be nem számított, de ezért az oláh nép, mint közös eredetű nép, szintén »natio«-nak nevezetett: »noha az Oláh Natio az Hazában, sem a Statusok közzé nem számláltatott...« (Pars I. Titulus VIII. Articulus I.) De a Titulus nona, Articulus I-ben már ezt olvashatjuk: »Noha az oláh nemzet...« Általában meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi törvénykönyv nemzet szót használja minden közös eredetű nép jelölésére, legyen az akár magyar, akár valamely más idegen nép. A Pars II. Tit. I. Art. IV. meghagyja Catharina Fejedelem Asszonyoknak, hogy »senkit idegen Nemzetet... a Tanácsba bé ne végyen a Haza fiain kívül«.

Az erdélyi törvénykönyv ezek szerint a Nemzet szó használatában nem tesz különbséget nemes és nemtelen között, hanem a

* Mindezekre nézve v. ö. *Dr. Incze Gábor* kiadásában megjelent *Szenczi Molnár Albert* c. műnek idézett helyeivel. A mű Szenczi Molnár műveiből közöl bőséges szemelvényeket. Megjelent Budapesten 1939-ben. Az idézetek a következő lapokon olvashatók: 165, 259–260., 266., 268., 153.

közös származásra fekteti a fősúlyt, amint ezt különösen az »oláh nemzet» és az »idegen nemzet» kifejezések mutatják. Amikor pedig a három nemzet tekintetik Országul, akkor talán egy kis jogi árnyalat tapad a szóhoz, ami nyilván erőteljes lépés a szóhasználat és a fogalom spirituálizálódása felé.

A spirituálizálódásnak ezt a folyamatát nem kísérhetjük figyelemmel. Terünk sincs reá; de nem is feladatunk. Meg kell elégednünk olyan példának idézésével, amelyben a »nemzet» szó már egyfelől a maga teljes jogi alkatában jelenik meg, *másfelől pedig a maga szellemi teljességében tüntettetik fel*. Ezt a példát *Kisfaludy Sándortól* idézzük, aki egész élete folyamán a magyarság hivatásának, sorsának, lényegének volt buzgó vizsgálója s fejtegetője. Amint már fennebb láttuk, szerinte a nemzet teste a nép. (Magyar Nemzeti Ének. 1821.) »A nemzettest azonban csak akkor lehet ép és erős, ha ősi törvényeinek erős lelke élte». Ez a követelmény már egy merőben szellemi tényezőt csatol a szó jelentéséhez s azt merőben spirituálizálja: a közös származás még nem elég, hogy erős legyen a nemzet; szükség annak a törvény tisztelete által átjáratnia. A biológiai tényező immár háttérbe szorul és előtérbe lépik egy szellemi-lelki tényező. Ennek a szellemi tényezőnek súlya még növekedik, amikor Kisfaludy Sándor a nemzet erejét nem az alkotó nép sokaságától teszi függővé:

Nem a sok nép, hanem a bátor, állandó, erős szív s lélek a Szabad Nemes Nemzet. (Ö. M. III. k. 255. l.)

Az így felfogott nemzet nélkül egyetlen nép vagy egyén sem élhet meg:

»A Teremtő az embert csak nemzettestekben megállható teremtményeknek alkotó» olvassuk a magyar színművészegről írt értékezésében, amelyet azonban a cenzura tilalma miatt közzé nem tehetett. (Ö. M. IV. k. 546. l.)

Ez a spirituálizált nemzet-fogalom marad azután uralkodó az egész 19-ik század folyamán és ez az uralkodó nálunk ma is. A nemzetnek az a spirituálizált fogalma nyomult rendre-rendre előtérbe, amelyet a renaissance előtt alig kereshetünk az európai népeknél és amely a kereszténység fellépte előtt merőben hiányzott minden nép kultúrájában. És pedig hiányzott ez a fogalom, vagyuk azt akár jogi, akár szociális, akár kulturális oldaláról tekintve. A nemzet fogalma a mai spirituálizált értelemben merőben az újkor szülötte. Az újkor előtt a népek egysége valamely állam keretében tekintély vagy tekintélyek által volt a népekre kényszerítve, de nem volt a nép tudatos szellemi szervezésének következménye. A nemzet fogalmának lényege pedig éppen ezen a ponton fordul meg.

Mindez talán jobban megvilágosodik, ha megfigyeljük a következőket. — Nemzet nép nélkül nincsen, bármiként is erőszakoljuk az ellenkezőjét. Ha nincs nép, miből hát a nemzet? A népnek

már ki kellett alakulnia, hogy belőle azután nemzet létesüljön. Az a kérdés, hogy miféle tényezők szükségesek ahhoz, hogy népből a nemzet létre jöjjön? Nyilvánvaló, hogy itt is érvényesek azok a tényezők mind, amelyek befolyással bírtak a népek kialakulására. Szükség van mindenekelőtt 1., az átöröklésre, amely megszilárdítja éppen magának a nemzetnek törzsét, amely valójában a nemzet ideáljait, de terheit is hordozza. Ez a biológiai tényező nélkülözhetetlen minden élőlény számára s tehát nem nélkülözhető akkor sem, amikor az élőlények valamely nagy csoportja a lelkiség állapotából a szellemiség állapotára lép. Ez az öröklés kiterjed a testi és lelki tulajdonságokra egyaránt, de kiterjed — bármi különösnek is tessenek — magának a nemzet szellemének öröklésére is a nemzet egyedei részéről. Sőt azt kell mondanunk, hogy éppen ezek az öröklött tulajdonságok képezik a nemzet igazi alkotmányát, amely a maga organizmus-voltát annak köszönheti, hogy benne a részek az egész által határozottnak meg, és viszont az egész a részek által.

Amilyen a nemzet, olyanok a tagjai, de megfordítva is, amilyenek a nemzet tagjai, olyan maga a nemzet is. A születő részek öröklők azoknak a részeknek minden tulajdonságát, amelyek már előzőleg a nemzet testébe betagolva voltak. Ezért nem lehet közzömbös egy nemzetre nézve, hogy fiai mit adnak öröklül az utódoknak, akik majd utánuk a látható nemzetet képezik. Ezért meg kell értenünk minden olyan törekvést, amely a jó és értékes tulajdonságok továbbplántálását célozza és a már megszerzett kultúrkinsnek átadását sürgeti.

A nemzet kialakulásának második tényezője 2., a szociális alkalmazkodás. Es pedig kettős értelemben: maga az egész nemzet kénytelen alkalmazkodni az őt környező nemzetek életéhez, bizonyos tekintetben korának szellemi áramlataihoz; de a nemzet minden tagjának is kötelessége alkalmazkodni a nemzet szociális és műveltségi állapotához, szellemi légköréhez. Az a nemzet, amely nem képes az ilyen alkalmazkodásra, megmarad a fejlődés egy alacsonyabb fokán, hogy lassanként erről a fokról is lecsúszva, a pusztulás martaléka legyen. Nagyon érdemes megfigyelni, hogy ez az alkalmazkodás annál sikeresebb és célravezetőbb, minél jobban ragaszkodik a nemzet a maga történelmileg kialakult szellemiségéhez a szellemi élet minden terén, azaz ha a nemzet minél öntudatosabb életet él. Az alkalmazkodni nem tudó nemzetek, a történelem tanúsága szerint gyorsan tűnnek el a történet színpadáról. Az így értett alkalmazkodásnak kiválasztó ereje van: a rossz vagy magukat kiélő intézmények eltűnnek, hogy helyüket olyanok foglalják el, amelyek a nemzet sajátos lényegének megőrzésére és kifejlesztésére az adott viszonyok között a legalkalmasabbak.

De a nemzet tagjainak is alkalmazkodniuk kell ahhoz a szociális és szellemi környezethez, amelybe beleszülettek. Aki erre

az alkalmazkodásra bármiféle okból képtelen, az megszűnt a nemzet tagja lenni. Megszűnt akkor is természetesen, hogyha nem akar többé alkalmazkodni, hanem magára nézve más nemzeti eszméket tart kötelezőnek. Az ilyen már csak az illető nemzet keretében él, de annak a nemzetnek nem tagja, hiában eszi ugyanannak a földnek kenyerét és issza vizét. Egy nemzetnek tagja csak az lehet, akinek lelkét ugyanazon eszmék hevítik, mint az egész nemzetét. A nemzethez való tartozásnak, ez a legbiztosabb és legvilágosabb kritériuma. Mert a nemzethez való tartozás nem egy biológiai folyamat, vagy gazdasági és megélhetési lehetőség, nem is egy államban való élés következménye, illetve függvénye, hanem tisztán és kizárólag szellemi fejlődés, amely tehát a szó legteljesebb értelmében organikus és törvényekhez kötött: a szellem törvényeihez.

Ily módon az öröklés és az alkalmazkodás által jön létre a nemzetek életében a *közszellem*, amelyet a nemzetiség legreálisabb megnyilvánulásainak lehet tekintenünk. A közszellemnek ezt a fontos szerepét a magyar írók között talán a már idézett Bárány György látta legvilágosabban, aki egészen sajátos módon így ír arról: »A közszellem az, mi bármely ország cselekményeinek erőt, nyomatékot adhat; nagyon természetes, hogy miután akármely állam nemzetisége kifejlődött, — aminek tényezői a közös viszonyok, közös szokások és lelki tulajdonok közös múlt, közös nyelv, stb. az a nemzet haladásának bizonyos saját irányt ad, mely szerint fejlődhetik az csak ki természetesen és függetlenül, — melyben a jelen fejlemények számai mind a múlt századok eseményeibe fonódtak és váltak azzá, miknek jelenleg tűnnek fel, mely fejlődési rendben részint megerősödnek, részint kifejlődnek és rendre újra átalakulnak mind azon nemzeti sajátosságok, amelyeket itt és amott látni lehet»*) Mi hozzá tehetjük: ebből a közszellemből való kiesés a nemzetből való kiesést jelenti.

Az a kérdés azonban, hogy vajon az öröklés és az alkalmazkodás szükségképpen és természetes tényezői kimerítik-e azokat a feltételeket, amelyek mellett a nemzet létesülhet? Vajon bizonyos testi és lelki tulajdonságok öröklése, azok megőrzése, bizonyos szociális környezethez való alkalmazkodás és közös szellemi légkörben való élés elégséges-e arra, hogy egy nemzet a maga lényege szerint tökéletesen megvalósuljon? E kérdések talán megvilágosodnak majd a következő fejtegetések által.

A nép fogalmának lényeges alkotó jegyeit az öröklött és szokás folytán elsajátított lelki és szociális tényezők képezik, amelyek a sors közösségében alakulnak és fejlenek ki. Ezeknek a tényezőknek tehát a nemzet fogalmában is benne kell foglaltatniok. Ezek képezik a nemzet kialakulásának nélkülözhetetlen alapjait. De csak alapok ezek, amelyekre a nemzet épülete felépíthető, de

* i. m. 16. ik lap.

éppen maga a felépítés új tényezőt kíván. Ez az új tényező az *öntudatos szellem*. A nép fogalmában rejlő tényezők öntudatos szervezése által létesül a nemzet. Ez a szervezés voltaképpen azt jelenti, hogy a nép ezen szervezés által egy közös és tudatos szellemi életet él s. ezáltal valósítja meg mindazt, ami a nép belső alkatában, mint már meglévő lehetőség lappang. Az öntudatos és közös szellemi élet, — imé, ezen fordul meg a nemzet léte vagy nem-léte. Ahol ez nincs meg, ott nincs nemzeti élet sem.

Ezért nem volt görög nemzet és nem volt római nemzet éppen olyan kevésbé, mint ahogyan nem volt ind vagy kínai nemzet. Volt görög és római nép, volt ind és kínai nép, de egyik sem volt öntudatosan szervezte közös szellemi életre, hanem csak uralkodók akarata és kénye szerint élte életét a történelemben. A tekintély vagy erőszak és kény által felkényszerített organizáció csak ideig-óráig való: egyetlen szélfúvásra eltűnhetnek a semmiségbe. Soha sem az a kérdés, hogy mi-féle eszme szerint akarja szervezni a népet valamely uralkodó személyiség, hanem az a kérdés mindig, hogy *vajjon mi-féle eszméje van egy népnek önmagáról?* Mihelyt ez az eszme megszűn-letett, a nép azonnal az öntudatos szellem uralma alá került és a maga hivatásának tudatára jutott. Ha csökken az eszmének ereje és elhalványul a hivatás tudata, gyengül a nemzet és tűnik szilárdsága.

Ebből minden kétség nélkül következik az, hogy a népet nemzetté *nevelni* kell. Maga a nemzetté való szervezés nem is egyéb, mint nevelés, amely soha egyetlen pillanatra meg nem szűnhetik a nemzet létének veszélyeztetése nélkül. Mert az sem lehet kétséges, hogy a nemzetté való öntudatos szervezés nem valamely bűvös, misztikus hatalom mive, hanem egyesek által hajtatik végre, hogyha azokban világosan él az eszme, amely által a szervezés történik és hogyha nem szűnik meg lelkünkben a hivatás tudata és az ezzel járó felelősségérzése sem. Annál erősebb a nemzet, minél erősebb az egyesek lelkében, a nemzet tagjainak lelkében a nemzetnek eszméje. E ponton az emberiség a szellem legmagasabb ormára jutott el: az igaz emberiség csak a nemzet keretében és csak a nemzetek által valósítható meg. Erős egyéni öntudatból születik az erős családi öntudat, az erős családi öntudatból születik az erős nemzetségi öntudat, erős nemzetségi tudatból születik az erős népi öntudat, az erős népi öntudatból születik az erős nemzeti öntudat. De visszafelé is érvényes ez a megállapítás: minél erősebb a nemzeti, a népi, a nemzetiségi, a családi öntudat, annál erősebb és mélyebb az egyéni öntudat is. A szellem fejlődésének utólérhetetlen titka ez. Aminek célja kell lennie, az lesz a mozgató erő s minél inkább valósul meg a cél, annál erőteljesebb lesz a mozgató erő is.

Nemzetté szervezés, eszme, hivatástudat s felelősségérzés, — ezek a fogalmak mind szorosan egybe tartoznak és mindegyik fogalom melegágya az a hagyomány, amely a nép kebelében év-

századok folyamán kialakult és uralkodó lett. Ezen hagyomány nélkül nemzet nem létesülhet s tehát a kérdés vizsgálatának ez az oldala is arra figyelmeztet, hogy a nép a nemzet substantiálításához tartozik. A hagyomány az a kincsesbánya, amelynek feltárt kincseit a nemzeti szellem a nemzet öntudatos birtokává tenni van hivatva. Ebben a hagyományban van raktározva a nép erkölcsi és értelmi vagyona, nyelvi sajátosságai, amelyek minden nép és nemzet lelkének legjellemzőbb vonásai; ez a hagyomány rejtő tár- sas és humanitárius felfogását, s ez teszi azt az állandóan erő- södő folyamatot, amely a legősibb források vizéből táplálkozik és a nemzet erejének, tömörségének, öntudatának legtermészetesebb s tehát legnélkülözhetlenebb táplálója. Tudományt, művészetet, gépeket hozni lehet külföldről is, de lelket hozni sehonnan sem le- het. A nemzet lelkisége éppen a hagyományban gyökerezik. A ha- gyomány letéteményese a nép. Innen indul ki minden és ide tér vissza. Ebből merít az egyes és ezt növeli az egyes igaz alkotása. Aki egy nemzet tagja akar lenni, annak ebbe a hagyományba kell bele nőnie. Ez olyan tény, amelyen semmiféle bölcsesség nem változtathat.

A hagyományban a nép lelkisége lesz láthatóvá. Világos hát, hogy ebben a hagyományban lesz láthatóvá a nép érzésvilága és törekvései s e törekvésekből egybe fonódó akarata. Innen van, hogy minél erősebb a nemzet tagjaiban a hagyományokhoz való ragaszkodás, annál erősebb a nemzeti érzés, amely éppen ezért akkor szokott veszendőbe menni, amikor a nemzet tagjai ide- genbe futnak példaképek után és idegen igazságokért lelkesülnek a szellemi élet, vagy a cselekvő politika terén. A nemzeti élet folyamatosságát az ilyen időkben mindig a hagyományokhoz való ragaszkodás és a hagyományokhoz való visszatérés őrzi meg, jelölve annak, hogy az, aki a nemzet fogalmát egészen üres szel- lemi formává desztillálja, az egészen helytelen úton jár. Ilyen vészterhes időkben a hagyomány erejének köszönhetjük a nyelv megmentését is és vele együtt azoknak a szellemi kategóriáknak megmentését, amelyek elveszte esetén a nemzet a maga belső al- katát veszíti el.

A nép lelkéből fakadó hagyomány őrzi a nemzeti akarat ener- giáját is; ez az akarat ösztönszerűleg tör abba az irányba, amely- be a sorsközösség — Báró Kemény Gábor »érdekközösség»-nek nevezi — parancsolja. Csak annak a nemzetnek akarata erős, amely a népi hagyományokban gyökerezik s így szervesen alakul ki, mint ahogy a nemzet minden sajátossága szerves alakulás gyü- mölcse, vagy legalább is annak kell lennie, ha valóban a nemzet lelkét akarja visszatükrözni.

A nemzetlétiség tehát — ha mindezeket jól megtekintjük — szerves fejlődés eredménye. E téren ugrás vagy erőszakosság semmit sem ér, de nem is lehetséges. Mit jelent ez? — ez azt je-

lenti, hogy a nemzetiséget nem lehet »fejlődtetni«. Nincsen semmiféle eszköz arra, hogy egy népből hirtelen, törvények és parancsok által nemzetet fejlesszünk. A népből kell annak a szerves élet természetes törvényei szerint kialakulnia. Jól látta ezt a már többször emlegetett *Báró Kemény Gábor*, aki ezt a ténnyt igen világosan fejezte ki említett munkájában. »...a nemzeteknek bizonyos szerves életük van — úgymond Br. Kemény művének 140-ik lapján — melynél fogva lassan és bizonyos rend szerint fejlődnek ki azoknak minden tulajdonai, jók vagy rosszak, szépek vagy rutak és hogy az állami szakadatlan változásoknak mindig a fejlődés állásával kell egybefüggenni, — valamint hogy azok, akik nyomósan igyekeznek valamely nemzetet változtatni, csakis azon az úton tehetik, amelyen az ember fejleni képes...» Az idézet második felében kifejezésre jut az a mély gondolat is, hogy az állam és a nemzet viszonyát tekintve, nem a nemzetnek kell az állam szabályai és törvényei szerint alakulnia, hanem megfordítva, az állam szabályainak kell a nemzet sajátosságai szerint hozatnia. A lehető legnagyobb haladásnak mindig a nemzeti fejlődés mezején kell történnie és a haladás menetének, tényeinek a nemzet jellemével összhangban kell lennie. Szinte banalitás azt mondanunk, hogy az államnak a nemzetből és népből kell szervesen kinőnie, mint formának a tartalomtól. Így kell kinőnie, kialakulnia, megújhódnia, azaz igazi életet élnie.*) Mert a nemzet öntudatát képező eszmék rendszerét nem az állam »termeli ki», hanem a nép mélységeiből táplálkozó nemzet. Minden politikának hát erre az alapigazságra kell támaszkodnia, ha igazi célját elérni akarja. A forma u. i. eszmét nem szül, csak óvja és megvalósulni segíti azt. Az eszme egyének agyából szökken elé, hogy aztán nevelés és hatás által a kollektivitás közkinccse legyen. A nemzetbölcseletnek ezen a ponton kell majd megvizsgálnia, hogy ezeknek az eszméknek életre kelésében és elterjedésében miféle szerep jut az u. n. tudatalattinak és irracionálisnak. E kérdésre adott felelete egyúttal a történetbölcselet egyik alapvető problémáját is tisztázza.

Ha az eddigi fejtegetéseken végig tekintünk, akkor valóban igazat kell adnunk *Fouillée*-nek, aki egyik szép munkájában azt állapítja meg, hogy a nemzet egyénisége nem tisztán fiziológiai vagy etnográfiai, sem tisztán gazdasági, vagy természeti tényezők által alakul ki és nyilatkozik meg, hanem elsősorban lélektani — s mi tegyük hozzá: szellemi — tényezők által.**) Ezek a lelki és szellemi tényezők: mindenek előtt a nyelv, amely nélkül nincs nemzet, vallás, költészet és műalkotás, azok a vélemény-

*A nép, nemzet, állam viszonyára sok és mély gondolattal találkozunk *Szabó Dezső Az egész látóhatár* c. művének (Bp. 1940) II. kötetében. De többi tanulmányában is mindenütt. A magyar *nép* ismeretére nézve pedig *Ilyés Gyula: Magyarok* c. könyve szolgál sok és gazdag tanítással.

* *Psychologie du peuple français*, Paris. 1927, 8-ik kiadás. 14-ik lap.

nyek, amelyeket az illető nemzet magáról és hivatásáról alkot és amelyet mások alkotnak róla, végül hősei és történetének nagy képviselői.

IV.

Amiként az egyén szervezett rendszerében szervesen függ össze és egymástól elválaszthatatlan synthesisben egyesül a test, lélek és szellem, úgy a nemzet szervesen kialakult rendszerében szervesen függ össze a faj, nép és nemzet s egymástól elválaszthatatlan egységet alkot. Aki nemzetet mond, az mond fajt és népet is. E két egymásba nőő tényezőtől alakul ki a nemzet és a nemzetek által az emberiség, amelynek történetében és kultúrájában a szellemnek kell kialakulnia és testet öltenie. Ez a három tényező a fejlődés folyamán oly szorosan függ össze egymással és oly bensőségesen kapcsolódik egymásba, hogy itt a legélesebb elemző erő sem mehet messzire, hogyha nem párosul vele élénk, nagy átfogójú és megelevenítő fantázia, amely a pillanatnyi beleélést és intuitíot lehetővé tenni tudja. Népek jellemének discursiv felsorolásával, e vonásoknak összetevésével népek s egyesek jellemét megragadni képesek nem vagyunk. Kimerítően még a nemzetnek fogalmát sem tudjuk meghatározni, mennyivel kevésbbé hát azt, ami a nemzet lényegét, jellemét, belső alkatát képezi! Míg csendesen pihen a tó sima tükre, legfennebb itt-ott zavarják gyorsan el-eltűnő habok és fodrocskák, addig a tóból mi vajmi keveset ismerünk. De ha nagy viharok korbácsolják magasra törő hullámaikat, akkor feltárul előttünk annak egy-egy rejtett mélysége s mi egyetlen pillanat alatt többet látunk meg annak igazi valójából, mint más körülmények között éveken át. Csak egy-egy pillanat adódik nemzetek életében — nagy változások, forradalmak, nagy nyomorúságok és csapások — amelyekben a nemzet lényegének valóságára döbbenünk reá. Nemzetek jellemét éppen úgy, mint egyének jellemét nagy megpróbáltatások és erősítések nyilvánítják ki.

Azt jelenti ez, hogy népek és nemzetek jellemét soha sem fogjuk megérteni? Nem azt jelenti. Csak azt jelenti, hogy a népek jellemének tanulmányozásában még a kezdetnek kezdetéhez sem jutottunk el. Az egyéni jellem kutatásának útjai is még merőben bizonytalanok. Az egyéni jellem titkaiba is jobban tudtak belelátni költők, művészek, filozófusok, mint tankönyvek pedáns írói. De hol van még az egyéni jellem tanulmányozásának kezdeményeitől a népek és nemzetek jellemének tanulmányozása?! Legyen szabad csak egyetlen pontra felhívnom itt a figyelmet. Kinek jutott valaha eszébe nyelvtudósaink közül az, hogy a nyelv történetének és fonétikai sajátosságainak vizsgálata mellett, a magyar nyelv szellemének belső formáit tárja fel? Kinek jutott eszébe

a nyelven keresztül a nemzet lelkébe betekinteni?* Hiszen a történeti és fonetikai jelentkezések csak külső hüvely, amelyben a tartalom megjelenik. A nyelv a nemzeti alkat legsajátosabb kategóriáinak kijelentője, hogyha benne igazán olvasni és elmélyedni tudunk. A nemzeti szellem legélesebb bélyegei jelennek meg a nyelvben. A nemzet és nép egész gondolkozása, vágyódása, törekvései, érzései a nyelv útján öltönek külső alakot: a nép lelke a nyelv által lélekzik és jut tápláló erőhöz ugyanakkor, amikor a nép lelkét kinyilvánítja. Hát bizony: nyelvében él a nemzet. Itt Széchenyi mélyebben látott, mint némely kultúrfilozófus. Nyelvében él a magyar. Ebben az áldott csodálatos, ezer gazdagsággal terhes, édes anyai nyelvben, amelyből úgy száll felénk a magyar nép lelkének minden értéke, mint tavasszal a megtermékenyített virágok illata. Ó, mennyi lehetőséggel teljes ez a drága nyelv, mennyi erőből duzzad és mennyi áldással biztató! Ennek a nyelvnek mélyére szálljatok alá, Fiatalok, s hozzatok fel onnan új kincseket. Mi Öregek gyakran csupán kerge körül járogatunk, de nektek van erőtok a mélyreszálláshoz. Ha alászállottatok erre a termékeny mélységre, Ti majd megmondjátok nekünk, ha kirendelt időnk még futja, nekünk öregeknek, hogy *mi is a magyar?*

Bartók György.

* *Karácsony Sándor* tesz most erre biztató lépéseket. De még hosszú az út, mely célhoz vezet. V. O. A *magyar észjárás* c. művének idevágó fejtegetéseivel, Megjelent a mű Budapesten 1939-ben,

Elvek — könyvek — folyóiratok

Ch. Seignobos: Az európai élet fejlődése. Athenaeum. 1940. 429 oldal.

A francia forradalom történetfilozófusa, Condorcet hívta fel a figyelmet az addigi individuális történetiszemlélet egyoldalúságára és mutatott rá a kollektív történetértelmezés tárgyi fontosságára. Kétségtelen, hogy a vezéregyeniségek a közösség életének centrális erőforrásai, de az általuk megindított fejlődést mégis a nép hordozza, reá hat vissza, tehát a leg-individuálisabb jellegű kezdeményezés is a kollektív közösségben találja fel tápláló talaját és életkereteit. Ennek a két történetfilozófiai szempontnak elvi kiegészítésére vállalkozott Seignobos.

Most átültetett művében a kialakuló európai élet természetrajzát adja. A földrajzi, fizikai tényezők, antropológiai, etnográfiai és nyelvi sajátságok kialakulását kapjuk az emberföldrajz és művelődéstörténet ismert kategóriái szerint. Az ókori kultúrát a szerző belső tartalma és külső megnyilvánulási formája alapján két szempont körül csoportosítva vizsgálja. A görögség életében és alkotásában a civilizáció tényét és összetevőit elemzi, a római történelemben pedig az »uralom«, »hadsereg«, »hódítás«, »imperium« kialakulását kutatja. A római irodalomban túlozza az eredetiség hiányát, már pedig a tagadhatatlanul erős görög hatása ellenére sem lehet Lucilius, Livius, Tacitus alkotásait *csak* az idegen hatások eredőjének fel fogni. Az építészetről sem lehet a római civilizáció tárgyalása során azt mondani, hogy »egyetlen eredeti római«, mert hiszen a római jogrendszer is a maga dogmatikus tételeiben, logikus rendszerében és monumentális kiépítettségében kétségtelenül a latin génusz terméke. Épen ezért sajnáljuk, hogy a rómaiaknak erről a kodifikáló tevékenységéről, amelyhez még a mai katedrális jogfelfogás is mint alapvetéshez tér vissza, a szerző nem emlékezik meg.

Szempontjainak alaposságaazonban öröndetes elmélyülést mutat a germán-gall világ és kultúra őrségváltásáról a római birodalom összeroppanása idején. A népvándorlási mozgalmak tárgyalásakor pedig — szakítva régebbi pozitívista történetiszemléletével — a népek metafizikai élet-törvényeit keresi. A fajok és kultúrák találkozását látja a latin hagyományok által determinált frank, gót és longobárd civilizálódás kezdetében. Az imperium bukása után a kereszténység vette át e vezető szerepet a kultúralet minden ágában és így lett újra Róma — Seignobos részletes for-

rástanulmányon alapuló fejtegetése szerint — az európai művelődés le-
tétemenyes irányítójává. A szellemi és politikai átalakulások mellett azon-
ban gondja van a szerzőnek az anyagi fejlődés számontartására is. Két-
ségtelen, hogy Bizáncban, majd később Nagy Károly frank birodalmában
— arab közvetítés révén — az iparosodás és mezőgazdaság a civilizáció
lényeges előmozdítója volt. A középkor életét négy kultúrtényező szem-
pontjából vizsgálja, melyek érzékelhető közelségbe hozzák az olvasóhoz en-
nek a kornak eszmevilágát. Ezek: az állami, a házbéri berendezkedés, a vá-
rosok és az egyház. A kialakuló európai élet ezen intézmények keretei közt
indult fejlődésnek és tette meg első lépéseit a nemzetállam megszervezése
felé.

Az újkor eszméinek és életberendezésének első megjelenése váltotta
meg ezt a világot a céhek és egyéb közösségek kollektív jellegű megkö-
töttségeiből. A szerző a korfordulónak ezt a fázisát a történeti pragma-
tizmus elvi szemszögéből nézi és okolja meg. Az elkülönülő népek kultú-
rális és nemzeti eszmélését iparkodik a maga kettősségében felmérni. A
művelődésnek ez a kettős megnyilvánulása pedig a sztatikus belső izzás,
vagyis az immanens célok kialakulásának, formálódásának ideje; majd a
már kialakult tényezőknek dinamikus, életformáló kihatása. Az újkor elő-
készítésében két hatóelemet ismer fel. Az egyik esztétikai, felszínes. Ez
volt a renaissance művészete és a pogány életnézet felé hajló művészet-
filozófiája. A másik etikai és pszichológiai jellegű: éspedig a reformáció,
továbbá a nyomában fakadt »egyházpolitikai«, liturgikus, sőt sokszor impe-
rialisztikus hullámzások. A renaissance eszmevilága, a reformáció intézmé-
nyei természetesen átalakító hatással voltak a kor tudományos, iskolaügyi
politikai és szociális adottságaira. Ennek a fejlődésnek törvényszerűségeit
igyekezik Seignobos megállapítani a renaissance, hitújítás, az erős király-
ságok (a későbbi abszolút monarchiák ősei), a felfedezések és a vallás-
háborúk korában. Ezeknek a mozgalmaknak történeti magvetése érett be
a XVII. század angol forradalmaiban, sőt hallhatók voltak a társadalmi
élet rianásai XIV. Lajosnak barokk-pompába temetkezett, foszforeszkáló
udvarában. Megnyugvással láttuk, hogy a szerzőt transzcendens történet-
szemlélete megóvta attól a kísértéstől, hogy a XVII—XVIII. század for-
máló áramlatait, továbbá a francia forradalomnak előkészítő jelenségeit
csak materialisztikus okokból vezesse le. Nagy szerepet játszott ugyanis a
forradalom kirobbanásában a felvilágosodásnak államelméleti hitvallása is.
A felvilágosodás ugyanis elsősorban társadalomtudományi eszmélkedéseket
értelt meg. Ennek megfelelően törekszik tehát Seignobos a forradalmi
mozgalmak mögött is a szociális, feudális erők mellett a világnézeti indító-
okokat feltárni.

A szentszövetség kora erősen reakcionárius szellemével önkéntelenül
is tápot adott a közéleti, gazdasági és társadalmi átalakulási kísérleteknek.
A népi eszme, a nemzetiségi fogalom ezen a fokon vált nacionalista
tudattá. Velük párhuzamosan jelentkezett a szocialista elmélkedőknek az
a reformtörekvése, amely a társadalmi szervezetet az osztályegyenlőség,
a tőke és munka, a gép és munkás viszonyának revideálásával

kívánta új alapokra fektetni. Ez a körülmény pedig nagyban közrejátszott a liberális gondolatrendszerének kitermelésében, majd ezeknek a teóriáknak gyakorlati életrekelésében.

Seignobos a XIX. század specialistája, s ez ki is tűnik a század művelődéstörténeti diagnózisának felvázolásakor. A könyv adott keretei között kilátástalan lett volna a XIX. századnak részletekbe menő tárgyalása. Ezért Seignobos csupán a politikai és kulturális viszonyok belső összetételét, a század uralkodó eszméiramlatait (reakció, társadalmi, ipari forrongás, politikai szabadságjogok, demokratikus alkotmánykísérletek, imperializmus túltengése) kíséri figyelemmel. Egy kornak lelki képét és etikai egyéniségét pedig ilyen vázlatos plaszticitással csak az az író tudja életrekelteni, aki a történettudomány kiemelkedő elefántcsonttoronyából, az elvi magaslatoz tisztult világából tekint le a korszak szövevényes életére. Gondolunk itt elsősorban a *szellemi élet* bemutatására, amelyben a szerző logikus szempontjaival, kiegyensúlyozott mértéktartásával és biztos történetfilozófiai érzékével a század civilizációjának legmélyebb rétegeihez jut el. Az európai kultúrának gyökérproblémáját itt ragadja meg szinte összes megnyilvánulási formájában. Mindezekben a szerző már érvényesíti a modern történetértelmezés megállapításait, mellyel a korbeli tudománysemlélet merev dogmatizmusán rést ütött.

Az 1871—1914-ig terjedő »hosszú békekorszak» felvétele azonban azt a gyanunkat erősíti meg, hogy a szerző hajlamos az európai életközösségben a balkáni eseményeket mellőzni. (Bár kronológikus rövidséggel érinti őket és egy-egy mozaikszerű utalással beleilleszti sorsukat az európai képbe.) A délkeleteurópai népek számára ugyanis az 1914 előtti idő nem volt maradéktalanul a »fejlődés békekorszaka». Fegyveres és diplomáciai erők küzködése tette vészterhessé az Alduna vidékén ezt a félszázadot, amiből Seignobosnak francia rugózatra járó szeizmográfja legfeljebb csak a szociális és belpolitikai válságok morajlását akarja észrevenni.

A századforduló életviszonyaiban végbement nagy változást a szerző a történeti oknyomozás biztos módszerével elemzi. Ennek létrehozó tényezője a tudományos talajon naggyánőtt technika, továbbá a gyarmatok nyersanyagának termelésbe való tervszerű beállítása. Korunk gyár-iparát, mezőgazdasági irányát, pénzügyi viszonyait és kereskedelmi be rendezkedését s így a polgári társadalmat a szerző függő viszonyba hozza a nagytőkével. Ez a tény pedig az osztályellentétek kiélesedését készítette elő. De részt kér az új életérzés előkészítésében a doktriner szellemtudomány is. A kor lelki világának belső természetéből folyó érveléssel mutat rá Seignobos a szociológia, kísérleti lélektan, a modernizmus, nacionalizmus, antiszemitizmus, cionizmus kialakulására és világnézeti kihatásaira. A világháború és a békekötések ismertetésekor elfogulatlan mérsékletet tanusít. Hasonlóképen szem előtt tartja a történetírói tárgyilagosság parancsát, amikor bemutatja a jóhiszemű humanizmus éghajlata alatt fogant Népszövetséget, mint nemzetközi joghatóságot a külpolitikai feszültségek kiegyenlítésére. Amit azonban a liberális államok, a tekintély-

uralmi országok és a forradalmi kommunista Oroszország belső ellentétességéről mond, azt napjaink kiszámíthatatlan eseményei megcáfolni látszanak.

Az egyes korok ezen kultúrformáinak bemutatásakor Seignobosnál nemcsak a történeti élet külső felületeiről van szó, hanem a népi, művelődési és etikai tényezők belső konzisztenciáját és a civilizációnak lényegadó lelkiségét vizsgálja. A teljes tárgyalás részletességére azonban nem helyez a szerző kellő súlyt. Az egyetemes kultúrképet kereső olvasónak ugyanis feltűnhetik az, hogy a skandináv, balkán és kelet európai államok rövid és bizonytalan hangú elintézésben részesülnek Seignobosnál. Pedig a »nagy« nemzetek történetének bőszes tisztázása után elodázhatatlan kötelessége a kutatásnak a »kis« nemzetek művelődéstörténeti jelentőségéről is tudomást venni. Igaz, hogy ezek a kialakuló kultúrvilágnak inkább szereplői, mint rendezői. Azonban éppen Seignobos kultúr-történeti analízisének alaptétele az, hogy a civilizáció kialakításában a nemzetek nem politikai súlyuk alapján, hanem fejlődő- és termelőképességük intenzitásával mérendők.

Mindennek hiányát nemzeti és internacionális szempontból egyaránt szóvá kell tenni. Kétségtelen ugyanis, hogy Európa faji és nyelvi szövetébe a magyar nemzet is beleszótt egy — nem is olyan szürke — fonalat. Ezt a tényt pedig egy kultúrtörténeti oknyomozásban csak a teljesség rovására lehet mellőzni. Viszont elismerjük azt is, hogy éppen ilyen természetű műben, mely időben és anyagban egyaránt széles távlatokat ölel fel, a keretek tágításával könnyen fenyegetett volna a felszínen-maradás veszélye.

Seignobos vizsgálódásának vezéreszméje, hogy minden korszak civilizációját egy-egy eszme tartalmán mérje le. Ennek ellenére sem téved azonban bele a szerző egy álpozitívizmus útvesztőjébe. — A könyv *önmagában tekintve* hasznos népszerűsítője a művelődésnek és az európai kultúrélet nemzeti fázisainak. De mint »Az európai kultúra története« sorozatnak — már külső kiállítása alapján is — testvérkötet, tartalmával nem fedi teljesen a vállalkozás szándékát. A sorozatban ugyanis már látuk az ókor történetét, Európa megszületését, a renaissance, a barokk, az udvari világ kultúráját. Így a jelen mű olyan korszakot tárgyal vázlatos rövidséggel, amelyeket az előző kötetekben külön-külön már részletesen megismertünk, mindazonáltal hasznos szolgálatot tesz a lényeglátó történetiszemlélet kialakítása és a művelődéstörténeti ismereteknek jó értelemben vett propagálása terén.

Visy József.

Halasy—Nagy József: Magyar önismeret. (Franklin Társ.
Budapest. Évszám nélkül [1939.] 169 l.)

Napjaink könyvtermése igazolja azt a megfigyelést, hogy egy-egy kor irodalma mindig szoros kapcsolatban áll az illető korszak történelmi érdeklődésével és politikai törekvéseivel. A mai ember hístóriai érdeklődése pedig a nemzet, nemzetiség és népi hivatás kérdéseinek jegyében áll. Ennek az új történet szemléletnek kibontakozása felszínre hozta a nemzeti multnak és öntudatnak kritikai vizsgálasát. (V. ö. Szekfü Gy.: *Mi a magyar?* Illyés Gy.: *Magyarok.* Csekey I.: *A magyar nemzetfogalom.* Joó T.: *A magyar nemzeteszmé.* Makkai S.: *Tudománnyal és fegyverrel.*) — A történelmi mult elvi lemerését és a magyar önismerés belső elemzését tüzi ki célul Halasy—Nagy könyve is.

Bevezetésében a nemzeti hivatásérzés és lelkiismeretvizsgálás ősi parancsát mutatja be mint minden cselekvő képesség és áldozatkészség nélkülözhetetlen reális alapját. Majd a *nép* és *nemzet* mibenlétét ismerteti és beosztja őket a történetfilozófiának rég megállapított és bevált kategóriáiba: A nép nem történelmi aktív tényező, hanem bizonyos saját szerű külső kapocs által egységbe fogott, passzív emberi alakulat. Belőle lesz a nemzet, ha mint szervezett történelmi hatalom öntudatra ébred s elindul egy idea felé. A nemzet teltát a nép sztatikus szellemiségének dinamikussá fejlődött formája. Az előző *természeti* állapotból az öntudat magaslatára a nemzetet egy eszme emeli, amelynek megvalósítását misszióként vállalja magára. A magyar történelemnek ezt az irányeszméjét és ennek hordozó lelkületét Halasy—Nagy államférfiainknak és gondolkozóinknak műveiből, önvallomásszerű megnyilatkozásaiból állítja össze. Örömmel látjuk könyvében igazolva azt a tény, hogy egy nemzet klasszikus íróit és egyéniségeit sem foglalkoztatta annyira a nemzeti lét kérdése, a politikai és társadalmi önvizsgálás köteleességszerű érzete, mint a mieinket.

Nemzeti önismeretünk idők folyamán természetes fejlődésen ment keresztül. Politikusaink és íróink iparkodtak ennek az örök magyar ideának mindig korszerű tartalmat és köntöst adni. Ami változott benne, az csupán a helyzet és körülmények által sürgetett bővítő módosítás volt. Ezt pedig a nemzet egzisztenciális adottsága és a jövőformálás akarata irányította.

A magyar népiség belső alkotának vizsgálatát tudatos elmélkedésekben, vagy önfudatlan eszmélődésekben mindig élt, sőt a hazai hagyományokból táplálkozva szellemi útmutatója lett az új nemzedékeknek.

A könyv tulajdonképeni része ennek a magyar életakarásnak és hivatás-értelmezésnek illusztrálását adja az egykorú irodalom tükrében. A nemzeti királyság századaiban az Árpádok és Hunyadiak személyében nyer a magyar egyéniség- és hivatástudat kifejezést. A XVI. század magyarságát már idegen érdekek kényszerítették állásfoglalásra: Védekezés a török ellen, és védelemnyújtás a keresztény Nyugatnak. Bővült ez az eszme a XVII. században, mikor Pázmány, az erdélyi fejedelmek és Zrínyi Miklós keltek a 'nemzeti öncéltság' védelmére. A veszélyben forgó nemzeti létünk ekkor szilárd magyar öntudatot alakított ki. Halasy-Nagy fejtegetéseihez hozzátelhetjük, hogy ennek ébredése népi erőfeszítéseink és önmédelmünk történetének legszebb fejezeteihez tartozik. A korszakra mélyen rányomta bélyegét Zrínyi, aki a magyar sors értelmét nemzeti létünk alapfeltételében: a független, erős Magyarországnak látta. — A török hódoltság megszűnése után a sarjadó magyar öntudatot az osztrák imperializmustól kellett megvédeni. Most azonban az erők küzdelme a politikai térről az irodalom porondjára tolódott át. A nemzeti nyelv használati joga és fejlesztő csiszolása mint a politikai lét szimbóluma lebegett a 'korabeli magyarság' szeme előtt. Berzsényi, Kazinczy, Kisfaludy írásaival szemlélteti Halasy-Nagy a magyarság életharcának ezt a szellemi fegyverekkel folyó fázisát. — A XIX. század uralkodó kérdése a népi sors, a szociális orvoslás, a jobbagyságnak felemelése a (megapadt számú) nemzettestbe. A nemesi nemzetből demokratikusabb nemzetközösség lesz Széchenyi, Kossuth, Kölcsey, Kemény, Deák sürgetésére. Ennek a kornak magyar céljait és törekvéseit az ő írásaik tartalmazták.

Halasy-Nagy tehát könyvét történeti olvasókönyvnek szánta, melyben az egyes korok szellemiségét és a magyarság önszemlélését a kortársak megszólaltatásával állítja elének. Tartalmából többször az tűnik ki, hogy a szerző nem ragaszkodik szorosan a címhez. Könyvéből inkább a magyar hivatástudatra, az egyes korok nemzeti követelményeire és céljaira kapunk feleletet. A magyar lélek belső természetrajza homályosan kerül ki fejtegetéseiből, sőt szemelvényeiből is. Ennek pedig valószínűleg az a magyarázata, hogy Halasy-Nagy a magyar államnak egész életrajzát tervezi szemelvényeiben elének állítani, és ezért volt szüksége egy bizonyos fokú szellemi centralizációra. Szemelvényeit nem is mindig a történetfilozófus és irodalombúvár biztos kezével válogatta össze. A magyar önismeret és történeti látásmód belső axiómáit bőven ontja Eötvös József báró is, aki azonban a gyűjteményből teljesen kimaradt. Pedig európai helyzetünk klasszikus értékelését adja ő: A XIX. század uralkodó eszméi c. művében. Ugyanebből az okból szeretünk volna néhány gondolatot ol-

vasni: A nemzetiségek egyenjogúsítása c. tanulmányából, hiszen 1849-ben és 1918-ban a magyar összeomlás nagyrészt a nemzetiségi kérdés rendszertlenségének köszönhetette katasztrófáját.

A mű vázolt szempontjainál és külső méreteinél fogva nem tudományos igényekkel lép fel, hanem a széleskörű nagyközönség számára populáris, tudománynépszerűsítő célzattal. Ezt igazolja a történeti korszakok rövid bevezető jellemzése, mely az iskolai tankönyvek egyszerű, de világos nézőszögéből, nagyrészt a laikusok érdeklődésére is számító színes előadásmóddal, s nem a történeti adatoknak mélyreható mérlegelésével igyekszik a hazai történelem eszméit, fejlődésének lendítő okait és céljait a mai kor emberéhez közelhozni. Így a szabadegyetemi előadások légkörében mozog és a népművelés hasznos gyakorlati szerepét tölti be. Azáltal pedig, hogy a szerző az államépítés hőseinek értékfelfogását etikai tényezőire bontja, irodalmunknak számos alkotását — a történelem fényében átvilágítva — beállítja a nemzetnevelés fontos szolgálatába.

Visy József.

Grundzüge der juristischen Methodenlehre. Irta: *Artur Baumgarten*. Verlag: Hans Huber, Bern. 1939. 192. old.

Baumgartennek, a baseli egyetem ismert professzorának ez a könyve módszertani munka, mégis teljesen tiszta képet nyerhetünk belőle jogbölcseleti felfogásáról. A »módszertan empirisztikus jellegéről« szóló bevezetésben ismerkedünk meg a szerző alapfelfogásával. Eszerint a jogi módszertannak is éppúgy, mint minden tudománynak, igazi alapja csak a tapasztalat lehet. A könyv első része, az általános módszertan, szól a jog fogalmáról, és a jogforrások tanáról, a jogmagyarázatról és a joghelyességről. A második rész az egyes jogtudományoknak, így: a közjognak, közigazgatási jognak, büntető jognak, magánjognak és nemzetközi jognak magyarázatát és fogalomképzését tárgyalja, míg a függelékben a szerző az általános jogtudományból vett példák útján világítja meg tapasztalati módszerét.

Baumgarten szerint az empirisztikus módszernek az apriorisztikussal szembeni előnyei kétségtelenek. Az aprioristáknak az a nézete, hogy a tiszta ész a tudományos megismerésnek abszolút módszerét képes önmagából kifejteni, szerinte téves, u. i. ezeknek dedukciói is csak indukción alapulhatnak.

A könyv legfőbb gyengéje az, hogy a szerző nem igen foglalkozik az eddigi módszertani kutatásokkal, főképp pedig nem helyezi szembe az eddigi módszertani irányokat saját módszertanával. Ez alkalmat adna arra, hogy azok hibáira rámutasson, és ezzel szemben sajátjának előnyeit kidomborítsa. A mű hibája továbbá az, hogy, noha a jog fogalmában a szerző a jognak az erkölctől függő jellegét erősen kidomborítja, mégis a jogforrások tanában csak a jog létforrását tartja szem előtt, és annak ismeret- és főképp értékforrására nincs tekintettel. Ezen hibáktól eltekintve azonban igen értékes könyv. Rámutat arra, milyen új kérdések felvetésére késztették a jogtudományt az utóbbi évtizedek tudománytörténeti eseményei. Ezek az események nyilvánvalóvá tették, hogy a jogtudománynak elsősorban a társadalmi alapproblémákkal kell foglalkoznia, és így szükségessé vált filozófiai, szociálpszichológiai és szociológiai meg-alapozása.

Schuld László, Szeged.

Közelebbről megjelentek:

Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica. XII. kötet. 1939. Szeged.

Marót Károly: Amicitia. Megjelent ugyanott. Sectio Philologica XIII. kötet 1. füzet. Szeged 1939.

Váradí József: Széchenyi éleslátása. A nemzeti kérdés. Bp. Studium 1938.

Málnási Bartók György: Ember és Élet. A bölcséleti Antropológia alapvonalai. Bp. Franklin Társulat. 260 lap. 1939.

Joó Tibor: A magyar nemzeteszme. Bp. Franklin 219.lap. 1939.

SZELLEM ÉS ÉLET

GEIST UND LEBEN

ESPRIT ET VIE

MIND AND LIFE

REDIGÉE PAR GEORGE DE BARTÓK
professeur à l' Université de Szeged, Hongrie

PARAISANT TOUS LES TROIS MOIS

INHALT. ~ SOMMAIRE.

Iván Reök: L'orientation des êtres vivants

G. de Bartók: Race. Peuple. Nation.

S'adresser pour la Rédaction;
Professeur de Bartók, Szeged, (Hongrie) Baross-utca 2. szám.